

Βιβλιοστάσιον

ΜΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗ, *Εἰς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν, Προσεγγίσεις στή Θεία Λειτουργία*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2013, σσ. 230.

Ὁ θεολόγος καί ἐκδότης Δημήτρης Μαυρόπουλος μὲ τὴ γόνιμη ἐκδοτικὴ του δραστηριότητα, κοντὰ σαράντα ἔτη, συνέβαλε ἰδιαζόντως, ἀφ' ἑνὸς στὴ διαμόρφωση τῆς σύγχρονης ὀρθόδοξης θεολογίας καὶ σκέψης καί, ἀφ' ἑτέρου, στὴν ἀνανέωση καὶ προώθηση τῶν παπαδιαμαντικῶν σπουδῶν μὲ τὴν κριτικὴ ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Ἐπὶ εἴκοσι ἔτη ὁ Δημήτρης Μαυρόπουλος δίδαξε ἀρχικὰ ὡς θεολόγος στὰ ἐκπαιδευτήρια Ζηριδῆ. Ἀλλὰ καὶ ὡς ἐκδότης πλέον δὲν ἔπαυε νὰ διδάσκει, δηλαδὴ νὰ κατηχεῖ, μέσα ἀπὸ τὸ θεολογικὸ του ἐργαστήρι, τὸ ὁποῖο ἀπευθυνόταν αὐτὴ τὴ φορὰ σὲ ἐνήλικους ἀκροατές. Ὁ Δημήτρης Μαυρόπουλος, πέρα ἀπὸ τὶς πανεπιστημιακὲς του σπουδὲς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν, μαθήτευσε παρὰ τοὺς πόδας Δημητρίου Κουτρομπῆ, θήτευσε στὴ γενιὰ τοῦ περιοδικοῦ «Σύνορο», περιοδικό, ἢ καλύτερα ρεῦμα, πού ἐπέδρασε στὴ δημιουργικὴ ἀνανέωση τῆς νεοελληνικῆς θεολογίας στὴ δεκαετία τοῦ '60. Ὁ ἴδιος μᾶλλον τοποθετεῖ τὸν ἑαυτό του στὴ «σχολή» τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ Δημήτρης Μαυρόπουλος εἶναι πάνω ἀπὸ ὅλα δάσκαλος, ἔχει τὸ χάρισμα τῆς διδασκαλίας, δηλαδὴ τὸ χάρισμα τοῦ θεολογικοῦ λόγου πού γίνεται κατήχηση, μῆση καὶ μυσταγω-

γικὴ πορεία στὴ λειτουργικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Τόσο μὲ τὸ βιβλίον τοῦ *Διερχόμενοι διὰ τοῦ ναοῦ* (2009) ὅσο καὶ μὲ τὸ πρόσφατο *Εἰς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν*, μεταγράφει τὴ λεγόμενη εὐχαριστιακὴ θεολογία ἀλλὰ καὶ τὴν πατερικὴ ἀνανέωση τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας ἀπὸ τὸ '60 καὶ ἔξῃς σὲ μεστὸ κατηχητικὸ λόγο πρὸς ἐνήλικους καὶ ὄχι ἀπλῶς σὲ ἐκλαϊκευση μιᾶς ἐξειδικευμένης θεολογίας τῆς λατρείας. Τὸ ἔργο του αὐτὸ στηρίζεται κατὰ βάση στὴν ὀργανικὴ σύνδεση μεταξὺ λειτουργικῆς, βιβλικῆς καὶ πατερικῆς θεολογίας. Ὁ Δημήτρης Μαυρόπουλος ἀνιχνεύει μάλιστα τὴ ζωντανὴ συνέχεια τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης μέχρι σήμερα, ἔχοντας συχνὰ ὡς ὁδοδείκτες στὴ νεώτερη ἐποχὴ τὸν ἅγ. Νικόδημο τὸν Ἁγιορείτη καὶ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη.

Τὸ βιβλίον *Εἰς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν, Προσεγγίσεις στή Θεία Λειτουργία*, εἶναι μιὰ σειρὰ μαθημάτων στὸ ἄτυπο θεολογικὸ ἐργαστήρι του, τὸ ὁποῖο λειτούργησε τὰ τελευταῖα ἔτη στὸ Ἴδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν, στὸ Ἄλσος Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν, στὴν Πολιτιστικὴ Ἐταιρεία «Αἶνος» καὶ στὸ Ραδιόφωνο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ὁ χαρακτήρας τοῦ ζωντανοῦ καὶ προφορικοῦ λόγου τῶν μαθημάτων αὐτῶν παρέμεινε καὶ στὸ βιβλίον, ἔτυχε ὁμως περαιτέρω ἐπεξεργασίας καὶ ἐμπλουτισμοῦ. Στὸν Πρόλογό του ὁ συγγραφέας δηλώνει τὴ μαθητεία του στίς ἀξιόλογες θεολογικὲς συγγραφές τῶν τε-

λευταίων ἐτῶν, παραπέμποντας στοῦ λόγιου τοῦ ἁγ. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτη γιὰ τίς «ἐπαινετὲς ἱερὲς κλεψίαις» καὶ ἐκφράζοντας τίς ὀφειλές του, ἀφ' ἑνός, στοῦ ἐρμηνευτικὸ λειτουργικὸ ἔργο τῶν ἁγίων Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ, Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως, Νικολάου Καβάσιλα καὶ Συμεῶνος Θεσσαλονίκης καί, ἀφ' ἑτέρου, στοῦ ἔργο τῶν Μητρ. Περγάμου Ἰωάννη Ζηζιούλα, Δημητρίου Κουτρομπῆ, Ἱερομονάχου Γρηγορίου, Μητρ. Σεργίων καὶ Κοζάνης Διονυσίου Ψαριανοῦ, π. Ἀλεξάνδρου Σιμέμαν, Ἰωάννη Φουντούλη καὶ Παναγιώτη Νέλλα. Πρόκειται, λοιπόν, γιὰ μιὰ νέα καὶ σύγχρονη ἐρμηνεία τῆς Θείας Λειτουργίας μέσω τῆς θεολογίας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀλλὰ καὶ τῆς πατερικῆς θεολογίας.

Τὸ βιβλίον αὐτὸ δείχνει μὲ τὸν τρόπο του πόσο σημαντικὴ εἶναι καὶ σήμερα –παρὰ τὰ πολλὰ κηρύγματα, τὰ κατηχητικά, τὴν πληθώρα τῶν ἐκδόσεων οἰκοδομῆς ἢ πνευματικότητας κ.λπ.– ἡ ὑπόθεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς κατήχησης καὶ ποιὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ σταθερὸς προσανατολισμὸς τῆς. Ἡ κατήχηση, καὶ μάλιστα ἡ διὰ βίου ἐκκλησιαστικὴ ἀγωγή, εἶναι ἔργο τῆς Θείας Λειτουργίας, καθ' ὅσον δὲν ἀποτελεῖ ἀτομικὴ ὑπόθεση, ἀλλὰ ἀφορᾷ στὴ ζωὴ μιᾶς κοινότητας, τὴν κοινότητα τῆς Ἐκκλησίας, τὴν κοινότητα τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Στους θεολογικοὺς καὶ ἐρμηνευτικοὺς ἄξονες πού διατρέχουν τὸ βιβλίον αὐτὸ ὁ συγγραφέας ἐντάσσει τὴν *εἰκονικὴ ἢ εἰκονολογικὴ ὄντολογία* κατ' ἐξοχίαν. Ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ Ἐκκλησία εἶναι εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ὡς σύναξη ἐπὶ τὸ αὐτό, ὡς σύναξη τῆς δημιουργίας, ὡς κοσμικὴ λειτουργία. Ἐπισημαίνει ἐπίσης ὅτι στὴ Θεία Λειτουργία *θεραπεύεται ἡ φύση ἀλλὰ καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώ-*

που. Τοῦτο πραγματοποιεῖται μὲ τὸν ἀπαρτισμὸ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, μὲ τὴ συγκρότηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς Σῶμα Χριστοῦ, ὡς κοινότητας μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Χριστό, ὡς κοινωνία καὶ ἔνωση μὲ τὸν Χριστό. Ἡ Θεία Λειτουργία, συνεπῶς, εἶναι πράξις διὰ τῆς ὁποίας *ἀναιρεῖται ἡ φθορὰ καὶ ὁ θάνατος τῆς κτίσεως*. Ἡ μεταμόρφωση τοῦ κτιστοῦ καὶ τῆς δημιουργίας εἶναι δυνατὴ ἐντὸς τῆς ἱστορίας μὲ τὴν ἐνέργεια ἐνὸς προσώπου πού ἔρχεται ἔξω ἀπὸ τὴ δημιουργία. Πρόκειται γιὰ ἕναν διαφορετικὸ τρόπο ὑπάρξεως τοῦ κτιστοῦ. Αὐτὸ τὸ «ἀλλιώως» ἢ τὸ «ἐν ἑτέρῳ τρόπῳ» ἐμφανίζεται στὴν κτίση καὶ στὴν ἱστορία μὲ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ ὡς θεραπεία καὶ καλὴ ἀλλοίωση τῆς φύσης.

Ὁ συγγραφέας ἀρχικὰ ἐπισημαίνει τὰ ἐν χρήσει κείμενα τῆς Θείας Λειτουργίας, καθὼς καὶ τὴν κοινὴ καταγωγή, συνοχὴ καὶ ἐξέλιξί τους, ἐπιλέγοντας ὅτι ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσόστομου εἶναι τὸ ἀκριβέστερο καὶ ἀριότερο. Ἀκολουθῶς, ἐξηγεῖ καὶ ἐρμηνεύει βῆμα – βῆμα τὸ διάγραμμα τῆς Θείας Λειτουργίας, ἀναδεικνύοντας τὴν κλιμάκωση τῆς λογικῆς αὐτῆς λατρείας καὶ ἐπισημαίνοντας ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ στάδια μιᾶς πορείας, ἡ ὁποία εἶναι ταυτόχρονα κίνηση καὶ μετοχή. Ἀκόμη, ἀναφέρεται στὶς ἱστορικὲς ὀφειλές τῆς Θείας Λειτουργίας ἀφ' ἑνός στὴ λειτουργικὴ ἐβραϊκὴ πράξις καί, ἀφ' ἑτέρου, στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ τραγωδία, διευκρινίζοντας ὅτι αὐτὲς οἱ ὀφειλές ἀφοροῦν στὸν φλοῖο καὶ στὴ μορφολογία τῆς λειτουργικῆς πράξης τῆς Ὁρθόδοξης Ἀνατολῆς. Στὸ *α'* διδακτικὸ μέρος τῆς ἢ Θεία Λειτουργία διδάσκει, φανερόντας τὴν οἰκονομία τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ σαρκούμενος εἶναι αὐτὸς πού διδάσκει καὶ φανερόνεται στὰ στάδια τῆς

ἐπὶ γῆς θείας οἰκονομίας του. Αὐτὸ ἐμφαίνεται ἀπὸ τὰ βιβλικά ἀναγνώσματα, τοὺς ψαλμοὺς καὶ τὰ ἄλλα κείμενα τόσο τῆς Παλαιᾶς ὅσο καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Στὸ β' μυσταγωγικὸ μέρος της, ἡ Θεία Λειτουργία μνεῖ τὸν ἤδη βαπτισμένο πιστό, τὸν ἐντάσσει σὲ κοινωνία καὶ σχέση με τὸν Χριστό.

Ἡ ἐρμηνευτικὴ καὶ ὑπομνηματιστικὴ προσπάθεια τοῦ Δημήτρη Μαυρόπουλου πραγματοποιεῖται, ἔχοντας ὡς βάση καὶ ὁδηγὸ μιά σειρά ἀπὸ θεολογικὲς ἀρχὲς καὶ προϋποθέσεις γιὰ τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Μιά πρώτη ἀρχὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς Βασιλείας ὡς ἱστορικὴ πραγματικότητα καὶ ὡς ἐσχατολογικὸ ὄραμα. Ὁ Χριστὸς ἐγκαθιστᾷ τὴ Βασιλεία. Ἡ Θεία Λειτουργία εἶναι εἰκόνα, πρόγευση καὶ πρόληψη τῆς Βασιλείας. Στὴν Εὐχαριστία βιώνεται ἡ ἐσχατολογικὴ συναγωγὴ τῶν πρὶν διεσκορπισμένων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνάπλαση ὅλης τῆς δημιουργίας. Τὸ δεῖπνο ἀλλὰ καὶ τὸ κήρυγμα τῆς Βασιλείας αὐτὸ καθαυτὸ ἀναδεικνύεται ὡς κύριον ἔργον τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ λειτουργικὸς χρόνος συνδέει τὸν ἱστορικὸ χρόνο με τὴν αἰωνιότητα καὶ ἀποβαίνει ὁ χρόνος τῆς σχέσης τοῦ κτιστοῦ με τὸ ἄκτιστον. Πρόκειται γιὰ ἓνα εἶδος σύνθεσης εὐθύγραμμου καὶ κυκλικοῦ χρόνου, ὅπου ὑπερβαίνεται ὁ διαστηματικὸς χρόνος καὶ βιώνεται, ἐδῶ καὶ τώρα, ἤδη καὶ ὄχι ἀκόμη, ὁ ἄχρονος χρόνος τῆς Βασιλείας. Ὁ ἐσχατολογικὸς αὐτὸς παράγοντας τῆς Θείας Λειτουργίας σχετίζεται με τὸ ἰδιαίτερον ἔργον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Κάθε ἡμέρα, προπάντων ἢ ἡμέρα τέλεσης τῆς Λειτουργίας, ἀνάγεται στὴν ἐσχατολογικὴ δόξα στὴν ἀνέσπερη ἡμέρα τῆς Βασιλείας. Ἡ ἐσχατολογικὴ αὕτη διάσταση καθιστᾷ τὴ θεολογία ποίηση καὶ κυρίως δοξολογία. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἡ Ἐκ-

κλησία δὲν ἀποδρᾷ, ἀλλὰ νοηματοδοτεῖ τὴν ἱστορία καὶ τὴ δημιουργία.

Ὡς πρόγευση τῆς Βασιλείας ἡ Ἐκκλησία ζεῖ διαρκῶς μέσα στὴν ἔλευση καὶ παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα συγκροτεῖ τὴν Ἐκκλησία, δηλαδὴ συγκροτεῖ τὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστὸς εἶναι παρὼν καὶ ἐνεργῶν στὴν ἱστορία, με τὸν τρόπο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δηλαδὴ με τὴν Εὐχαριστία, ἡ ὁποία ἔχει στὸ ἐπίκεντρο τῆς ἁγίας ἀναφορᾶς, τὴν ἐπίκληση τοῦ Παρακλητοῦ «ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ δῶρα ταῦτα». Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο, διὰ τῆς σύνθεσης χριστολογίας καὶ πνευματολογίας στὴ Θεία Λειτουργία, πραγματώνεται ἡ ἐν Χριστῷ διὰ τοῦ Πνεύματος υἰοθεσία πρὸς τὸν Θεὸ καὶ Πατέρα καὶ ὁ Χριστὸς εἶναι ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν.

Μιά ἄλλη θεολογικὴ προϋπόθεση εἶναι ἡ εἰκονολογία τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ἐδῶ ὁ συγγραφέας ἀξιοποιεῖ ἐρμηνευτικὰ τὴν πλούσια βιβλικὴ παράδοση τῆς τυπολογίας καὶ συμβολικῆς, προκειμένου νὰ ἀναδείξει τὴ λειτουργία τῆς ὄντολογίας τῆς εἰκόνας σὲ ὅλη τὴν λειτουργικὴ δραματολογία, ἀπὸ τὴν πρόθεση ὡς τὴν ἀναφορά, καθὼς καὶ τὴ θέση καὶ σημασία τῶν λειτουργημάτων τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, κατ' ἐξοχίαν τοῦ ἐπισκόπου, στὴ Θεία Εὐχαριστία. Ὅλα στὴ Λειτουργία ἀποτελοῦν σχόλιο, εἰκονισμὸ καὶ παράθυρον στὴ Βασιλεία. Εἰκονολογικὸ χαρακτῆρα ἐνέχουν ἀκόμη καὶ τὰ βιβλικά ἀναγνώσματα, τὰ ὁποία παραπέμπουν σὲ μιά πραγματικότητα τὴν ὁποία δὲν ψηλαφοῦμε ὡς παρατηρητές, ἀλλὰ στὴν ὁποία μετέχουμε μυσταγωγικά. Διὰ τῶν βιβλικῶν ἀναγνωσμάτων σημαίνεται ἡ δράση τοῦ Θεοῦ στὴν κτίση καὶ στὴν ἱστορία. Διὰ αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἡ Ἐκκλησία δὲν ἐπιδιώκει νὰ ἐξέλθει ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ χρόνο, ἀλλὰ νὰ δικαιώσει τὴν ἱστορία, δι-

νοντάς της νόημα και σκοπό. Όλα τείνουν προς ένα τέλος, προς τὸ πλήρωμά τους. Ὁ χρόνος γίνεται καιρὸς και ἡ κίνησι τῆς ἱστορίας δὲν συνιστᾶ ἀτέρμονη ἀνακύκλωση ἄνευ λόγου και αἰτίας.

Μιὰ τέταρτη θεολογικὴ ἀρχή, τὴν ὁποία ἀναδεικνύει ὁ Δημήτριος Μαυρόπουλος εἶναι ἡ ἐρμηνεία τῶν βιβλικῶν κειμένων τῆς Θείας Λειτουργίας μέσω τῆς ἀναγωγῆς και συγκριτικῆς ἀνάλυσής τους ὑπὸ τὸ φῶς τῆς εὐχαριστιακῆς ἐρμηνείας τῆς Παλαιᾶς και τῆς Καινῆς Διαθήκης. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ὁ συγγραφέας προβαίνει σὲ μιὰ συστηματικὴ ἀνάλυση και ἐπεξηγήση ὄλων τῶν βιβλικῶν κειμένων τῆς Θείας Λειτουργίας. Μεταξὺ αὐτῶν ὑποδειγματικὴ εἶναι ἡ εὐχαριστιακὴ ἐρμηνεία τοῦ Ν΄ Ψαλμοῦ, τοῦ *Πάτερ ἡμῶν*, τῶν βιβλικῶν στοιχείων τῆς προσκομιδῆς και τῆς ἀγίας ἀναφορᾶς, ἀλλὰ και ἡ ἐκτεταμένη χρῆσι και ἀνάδειξι τῆς Ἀποκάλυψης και τοῦ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγελίου ὡς εὐχαριστιακῶν κειμένων κατ' ἐξοχήν. Τὰ βιβλικὰ κείμενα στὴ Θεία Λειτουργία δὲν ἀποτελοῦν ἀπλῶς ἱστορικὰ ἢ λογικὰ ἢ διδακτικὰ ἢ συναισθηματικὰ κείμενα, ἀλλὰ τοποθετοῦνται σὲ μιὰ ἀποκαλυπτικὴ προοπτικὴ, ὅμοια μὲ τὴ μεσσιανικὴ και προφητικὴ ὄρασι τῆς βιβλικῆς νοστορίας, ἐντάσσουσιν σὲ μιὰ καρδιακὴ σχέση τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν Θεό, φανερόνουν τὸν Χριστό. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἡ Θεία Λειτουργία ἐνσωματώνει τὴν Ἁγία Γραφή, γίνεται κατήχησι και συνάμα μυσταγωγία.

Ἡ ἐνσωμάτωσι τῆς θεολογίας τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων και γενικότερα τῆς πατερικῆς θεολογίας –μὲ ἔμφασι στὴ θεολογία τοῦ προσώπου και τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν– ἀποτελεῖ μιὰ ἀκόμη θεολογικὴ προϋπόθεσι στὸ ἐρμηνευτικὸ ἐγχείρημα τοῦ Δημήτρη Μαυρόπουλου. Ὑποδειγματικὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνσι εἶναι ἡ ἐξη-

γησι τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως, τῶν ὕμνων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας ποὺ ἐνσωματώθηκαν στὴ Θεία Λειτουργία, καθὼς και ὄλων τῶν τριαδολογικῶν, χριστολογικῶν και πνευματολογικῶν ἀναφορῶν τῆς.

Μιὰ ἕκτη θεολογικὴ ἀρχὴ ἀποτελεῖ ἡ θεώρησι τῆς Θείας Εὐχαριστίας ὡς κοσμικῆς λειτουργίας. Στὴ Θεία Εὐχαριστία προσάγεται ὁλόκληρη ἡ δημιουργία και διὰ τοῦ Θεανθρώπου ἀναφέρεται στὸν Θεό. Ὁλόκληρη ἡ κτίσι, ὁ μόχθος και ἡ διαχείρισή τῆς, τὰ πάντα διανοίγονται πρὸς τὰ ἔσχατα.

Μιὰ ἀκόμη θεολογικὴ προϋπόθεσι τοῦ συγγραφέα εἶναι ἡ ἐπεξηγήσι τῶν ἱστορικῶν ἀναφορῶν και πληροφοριῶν, οἱ ὁποῖες διαμόρφωσαν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφολογία, τὴν ἐνδυματολογία, ἀλλὰ και τὶς προσθήκες τόσο στὸ ἀρχικὸ κείμενο τῆς Θείας Λειτουργίας ὅσο και στὶς διάφορες λειτουργικῆς πρακτικῆς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ὁ Δημήτριος Μαυρόπουλος προβαίνει μάλιστα σὲ μιὰ κριτικὴ θεώρησι τῶν κακῶς κειμένων ἢ τῶν ἀλλαγῶν στὴ σύγχρονη λειτουργικὴ πρακτικὴ, κυρίως ὡς πρὸς τὴ θέση και τὸ περιεχόμενο τοῦ κηρύγματος, ὡς πρὸς τὴν μὴ ἐμμελή-λογαιοδικὴ ἀνάγνωσι τῶν βιβλικῶν κειμένων, ὡς πρὸς τὴ νεότερη πρακτικὴ τῆς ἀφαίρεσης τῶν «κατηχουμένων», ὡς πρὸς τὴ νεωτερικὴ διατύπωσι εὐχῶν στὸν ἐνικὸ ἀριθμό, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο τῆς μνημόνευσι μετὰ τὴ Μεγάλῃ Εἴσοδο, ὡς πρὸς τὴ Μικρὰ Ἐκτενὴ πρὶν τὸ *Πάτερ ἡμῶν* ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθία τῆς Μετάληψης, ὡς πρὸς τοὺς ψαλμοὺς ποὺ ψάλλονται στὴ θέση τοῦ Κοινωνικοῦ, σχολιάζει ἀκόμη τὴ θέση τοῦ ἱερέως ὡς πρὸς τὴν ὀπισθάμβωνι εὐχὴ κατὰ τὴν ἀρχαία και τὴ νεότερη πρακτικὴ και ἐπισημαίνει τὶς ιδιότυπες ἀπρέ-

πειες τῶν μεγαφωνικῶν ἐγκαταστάσεων, τὸν ὑπέμετρο φωτισμό, τὶς ἐπιτηδευμένες φαλμωδίες καὶ τὶς κακότεχνες εἰκόνες.

Ἡ τελευταία ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ τοῦ συγγραφέα ἐπικεντρώνεται στὸ «ἀνοιχτό» τέλος τῆς Θείας Λειτουργίας, στὸ ἀνοιγμά της πρὸς τὸ μέλλον. Τὰ μέλη τῆς εὐχαριστιακῆς σύναξης δὲν κλείνονται στὸν πειρασμό ἐνὸς ἀποπνευματοποιημένου κόσμου, σὲ ἕνα εἶδος ἐκκλησιολογικοῦ μονοφρουσιτισμοῦ, ἀλλὰ καλοῦνται νὰ ἐπιτελέσουν τὴ λειτουργία μετὰ τὴ Λειτουργία, ἀποστέλλονται γιὰ νὰ προσλάβουν καὶ νὰ μεταμορφώσουν τὸν καθημερινό, κοινωνικό καὶ ἱστορικό βίον, νὰ τὸν ἐνσωματώσουν στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα, γιὰ νὰ ζήσει ὁ κόσμος. Ἔως τὴν πλήρη ἔλευση τῆς Βασιλείας, ἡ κοινότητα τῆς Ἐκκλησίας, ὡς αὐτὴ τελεῖ τὴ Θεία Λειτουργία, μυσταγωγεῖ τὴν κτίση καὶ τὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπων στὴ διαλεκτικὴ τοῦ ἐνὸς καὶ τῶν πολλῶν, στὸ μυστήριον τῆς ἐν Χριστῷ ἐνότητας.

Μὲ τὸ βιβλίον αὐτὸ ὁ Δημήτρης Μαυρόπουλος ὀλοκληρώνει τὴν προηγούμενη συγγραφὴ του μὲ τίτλον *Διερχόμενοι διὰ τοῦ ναοῦ*, τὸ ὁποῖο ἐπικέντρωνε τὸ ἐνδιαφέρον στὴ θεολογικὴ ἐπεξήγηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφολογίας καὶ λειτουργικῆς σημασίας τῶν τμημάτων τοῦ ναοῦ, μὲ τὴ συστηματικὴ πλέον παρουσίαση καὶ ἐρμηνεία τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας ὡς τοῦ καθολικοῦ μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας.

Σταῦρος Παγκάζογλου

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ (ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Σ. ΖΑΦΕΙΡΗ), Μητροπολίτου Περιστερίου, *Ἡ Ἑλληνικὴ Μειονότης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ αἱ Θέσεις τοῦ Ὑπουργοῦ*

Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας Ἄ. Νταβούτογλου, Ἔκδοσις Ἱερᾶς Μητροπόλεως Περιστερίου, Ἀθήναι 2014 (σελίδες 79).

Ἐνα βιβλίον – κραυγὴ διαμαρτυρίας, μὲ προφανὲς τὸ αἶσθημα ἀγανακτήσεως τοῦ συγγραφέως γιὰ τὴν κατάφορα ἄδικη ἀποτίμηση καὶ ἀνιστόρητη θεώρηση τῆς ὑπάρξεως τῆς ἑλληνικῆς μειονότητος στὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκ μέρους τοῦ ἄλλοτε Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν καὶ ἤδη Πρωθυπουργοῦ τῆς γείτονος Τουρκίας Ἀχμέτ Νταβούτογλου. Ἡ μονογραφία αὕτη, ἀφιερωμένη «τῷ Μακαριωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος καὶ Προέδρῳ τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν Συνόδου κυρίῳ κυρίῳ Ἱερωνύμῳ Β΄ μετ' ἀδελφικῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης, σεβασμοῦ καὶ ἰδιαίτερας ἐκτιμήσεως ἔνεκεν», ἀποτελεῖ τὴν πρώτη – καὶ μόνη ἀπὸ ὅσο μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε – προσπάθεια ἐκκλησιαστικοῦ προσανατολισμοῦ ἀναιρέσεως τῶν νεο-ὀθωμανικῶν θεωρήσεων ὡς πρὸς τὸ Σεπτὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον καὶ τὸν ἑλληνισμό τῆς Πόλεως, ὅπως αὐτὲς ἀποτυπώνονται στὸ γνωστὸ πλέον βιβλίον τοῦ Ἀχμέτ Νταβούτογλου, *Τὸ Στρατηγικὸ Βάθος, ἡ Διεθνὴς Θέσις τῆς Τουρκίας* (μετάφρασις: Νικόλαος Ραπτόπουλος, ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια: Νεοκλῆς Σαρρῆς), ἐκδ. «Ποιότητα», 2010 (Τίτλος Πρωτοτύπου: Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, Türkiye 'nin ususlararasi konumu).

Ἡ μονογραφία, ἂν καὶ ἐκκινᾷ ἀπὸ ἕνα αἶσθημα ἀδικίας καὶ διαστρεβλώσεως τῆς ἀλήθειας γιὰ τὰ ὅσα μονοδιάστατα ἀναφέρονται στὸ ἀνωτέρω βιβλίον τοῦ Ἀ. Νταβούτογλου, διαρθρώνεται σὲ ἀπόλυτα λογικὴ ἐπιχειρηματολογία μὲ σκοπὸ τὴν ἀποκατάστασι τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ τὴν ἐπισήμανση τῶν ὑφισταμένων δυνατοτήτων τόσο τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, ὅσο

και του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στήν οἰκοδόμηση σχέσεων ἐμπιστοσύνης και καλῆς γειτονίας μεταξύ Τουρκίας και Ἑλλάδας, στή βάση τῆς παραδοχῆς ἀμοιβαίων λαθῶν με σκοπό τὴν παράλειψή τους στο μέλλον. Δὲν λείπει ἡ ἀνάφορα στή γενικότερη γεωπολιτική κατάσταση τῆς περιοχῆς τῶν Βαλκανίων και τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀλλὰ και ἡ ἀπόδοση εὐθυνῶν γιὰ τὶς ὑφέρπουσες μεθοδεύσεις, τόσο στήν ἀβελτηρία τῶν νεοελλήνων και τῶν κατὰ καιροὺς ἡγετῶν, ὅσο και στήν ὑπνώπουσα Χριστιανική Δύση, ἀλλὰ και στο μεθοδικὰ ἀναπτυσσόμενο Ἰσλαμικὸ Τόξο.

Τὸ βιβλίο ἀποτελεῖται ἀπὸ δεκατρία κεφάλαια. Στὸ πρῶτο τίθεται τὸ πρόβλημα, οἱ κατηγορίες τοῦ Ἀ. Νταβούτογλου ἐναντίον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐνῶ στο ἐπόμενο προσδιορίζεται ἡ εὐθύνη, ἀλλὰ και οἱ δυνατότητες τῆς Ἐκκλησίας. Διαπιστώνεται ἡ ἔλλειψη μακροπρόθεσμης στοχεύσεως στήν ἀσκούμενη ἐξωτερική πολιτική, κρατική και ἐκκλησιαστική, ἐνῶ ἀναδεικνύεται ἡ μὴ τήρηση τῆς διπλωματικῶς κυρίαρχης Ἀρχῆς τῆς Ἀμοιβαιότητος, καθὼς μονομερῶς παρατηρεῖται ἕνας ἑλλαδικὸς ἐνδοτισμός. Στὸ πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται με στοιχεῖα ἡ νεοὸθωμανική πολιτική τῆς Τουρκίας ἐναντι τῶν μειονοτήτων και στή συνέχεια περιγράφονται οἱ παράλογες ἀπαιτήσεις τῆς Τουρκίας στο Αἰγαῖο. Ἐμφαση δίνεται στήν πάγια θέση τῆς τουρκικῆς διπλωματίας περὶ μὴ ἀναγνώρισεως και προσδιορισμοῦ Ἀποκλειστικῆς Οἰκονομικῆς Ζώνης (Α.Ο.Ζ.) μεταξύ Ἑλλάδος και Τουρκίας στο Αἰγαῖο και ἐπισημαίνονται οἱ τουρκικὲς διεκδικήσεις βάσει τοῦ ἐγγχειριδίου τῆς Πολεμικῆς Ἀεροπορίας τῆς Τουρκίας. Ἀπὸ τὸ ἔνατο κεφάλαιο και ἐφ' ἑξῆς ἡ

ἀνάπτυξη ἀποκτᾶ αὐστηρῶς ἐκκλησιαστικὸ προσανατολισμό, καθὼς ἀντιπαραβάλλονται οἱ σχέσεις τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας με τὸ Ἰσλάμ και ἀντίστοιχα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας με τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο και τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Ἀποκαλύπτεται ἡ στάση τῆς ὑπνώπουσας Χριστιανικῆς Δύσεως ἐναντι τοῦ Ἰσλάμ, καθὼς και ἡ κλιμακούμενη ἀνάπτυξη τοῦ Ἰσλαμικοῦ Τόξου. Ἀναλύεται ἡ δυνατότητα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου νὰ ἀποδειχθεῖ γέφυρα τῆς Τουρκίας πρὸς τὴν Εὐρώπη, ἐπ' ὠφελεία τῆς σταθερότητος και τῆς εἰρήνης στήν εὐρύτερη περιοχή και τὸ ἔργο κατακλείει με τὴν ἀποτίμηση και ἀναίρεση τῆς ἀδικῆς κριτικῆς τοῦ Ἀ. Νταβούτογλου κατὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

Ἡ ἀξία τῆς ὑπὸ κρίσιν μονογραφίας ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν βιοματιική ἐμπειρία τοῦ συγγραφέως. Ὁ Σεβασμιώτατος, γιὸς τοῦ ἐθνομάρτυρος Ἱερέως Σπυρίδωνος Ζαφείρη (ἐκτελεσθέντος ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς) και ἀπόφοιτος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης, ἔχοντας ζήσει στο ἀσφαλὲς περιβάλλον τῆς Σχολῆς και συνάμα στο ἐπισφαλὲς περιβάλλον τῆς γείτονος χώρας, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰ Σεπτεμβριανὰ τοῦ 1955, τὸν ἀπόηχο τῶν ὁποίων βίωσε ὡς φοιτητής, παραθέτει γιὰ τὶς Ἑλληνοτουρκικὲς σχέσεις και τὴν προοπτική τῆς ἐξωτερικῆς μας πολιτικῆς ὄχι μόνον λογικὰ δομημένες και ἐπιστημονικὰ ἐπαληθευμένες σκέψεις, ἀλλὰ καταθέτει πρόταση, χαράσσει γραμμὴ και κρούει τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου.

Ἄν πρέπει κάτι νὰ παρατηρηθεῖ γιὰ τὸ βιβλίο αὐτό, εἶναι ὅτι προβληματίζει τὸ γλωσσικὸ ἴδιωμα στο ὅποιο εἶναι γραμμένο, καθὼς και ὁ μακροπερίοδος λόγος. Ἀμφότερα ἀποδεικνύουν τὴν εὐρυμάθεια

τοῦ Σεβασμιωτάτου συγγραφέως, ἀποτελοῦν ὁμως ἀνασχετικό παράγοντα στήν ἐπαφή μὲ τὴ νεώτερη γενιά τῶν Ἑλλήνων. Βεβαίως, γι' αὐτὸ δὲν εὐθύνεται ὁ Σεβασμιώτατος, ὁ ὁποῖος ἤδη ἔχει προαναγγείλει σχετικῶς τὴ δημοσίευση τῆς ἐπόμενης μονογραφίας του μὲ τὸν τίτλο: «Ἡ σημερινὴ πολλαπλὴ ἐθνικὴ κρίσις, ἔννοια καὶ περιεχόμενον τῆς Ἑθνικῆς Ἑκπαιδεύσεως καὶ αἱ εὐθύναι τῆς Ἐκκλησίας σήμερον».

Ἐν κατακλείδι, τὸ ἀνωτέρω ἔργο προσφέρεται τόσο στὸν ὑποψιασμένο ἀναγνώστη, ὅσο καὶ στὸν ἀμύητο, ὄχι ἀπλῶς γιὰ νὰ πληροφορήσει ἀπλῶς ἢ νὰ τάμει ζητήματα, ἀλλὰ γιὰ νὰ προβληματίσει γόνιμα καὶ νὰ ὀδηγήσει στὴν ὀρθὴ λήψη ἀποφάσεων μὲ μακροπρόθεσμα ἀποτελέσματα.

† Αρχιμ. Ἱερώνυμος Νικολόπουλος,
Α' Γραμματεὺς τῆς Ἱεραῆς Συνόδου
τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

ΧΡΙΣΤΟΥ Θ. ΚΡΙΚΩΝΗ Ὅμοτ. Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, *Σχέση Ἑλληνισμοῦ - Χριστιανισμοῦ κατὰ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο*, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἔκδοση Α', Ἀθήνα 2012, σσ. 152.

Ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος κυκλοφόρησε μιὰ καλαίσθητη καὶ ἐπιμελημένη μελέτη ὑπὸ τὸν τίτλο: «ΧΡΙΣΤΟΥ Θ. ΚΡΙΚΩΝΗ Ὅμοτ. Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, *Σχέση Ἑλληνισμοῦ - Χριστιανισμοῦ κατὰ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο*, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἔκδοση Α', Ἀθήνα 2012». Τὸ βιβλίου πού ἀριθμεῖ 152 σελίδες καὶ φέρει διαστάσεις 0,14x0,21 cm, συνέγραψε ὁ γνωστός καὶ πολυγλωσσότατος σεβαστός, ὁμότιμος καθηγητῆς κ. Χρῖστος Θ. Κρικῶνης. Στὸ

μὲν ἐμπροσθοφύλλο εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, στὸ δὲ ὀπισθοφύλλο ὁ συγγραφέας παραθέτει ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν παρούσα πραγματεία. Στὸ βιβλίο ἐπιγράφεται ἡ ἑξῆς ἀφιέρωση: «Στὰ ἀγαπημένα μας ἐγγονάκια Μαρία καὶ Ἐμμανουὴλ τὰ Διδυμάκια μας (σ. 5). Ἀκολουθοῦν, τὰ «Περιεχόμενα» (σσ. 7-8) καὶ ὁ μεστός περιεχομένου «Πρόλογος» (σσ. 9-10) τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμου, στὸν ὁποῖο σημειώνει χαρακτηριστικὰ τὰ ἑξῆς: «Ἡ συνάντηση τῶν δυὸ κόσμων, τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔδωσε στὴν Ἐκκλησία νέες μορφές λόγου, νέες ἐκφραστικὲς δυνατότητες, νέο ἔνδυμα γιὰ τὴν Ἀλήθεια. Αὐτὸ συνέβη μὲ ἱερὸ μόχθο, μέσα σὲ δύσκολες ἐποχές, ὅταν ἡ διαπάλη τῶν πολιτισμῶν δημιουργοῦσε τὸ αἶτημα γιὰ καθαρὴ καὶ συνάμα κατανοητὴ διατύπωση τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ μέγας αὐτὸς θεολόγος καὶ δάσκαλος τοῦ χριστιανικοῦ ἥθους, ζώντας μέσα σὲ ἐκείνη τὴ δίνη συμβάλλει ἀποφασιστικὰ στὴν “ἐπὶ τὰ κάλλιστα ἀλλοίωσιν» αὐτῆς τῆς συνάντησης”. Ἀκολουθεῖ ὁ «Πρόλογος» (σσ. 11-15) τοῦ συγγραφέα, ὅπου σχολιάζει συνοπτικὰ τὰ θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ στοιχεῖα τῆς σύζευξης Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Στὴ συνέχεια, ἔπονται τὰ «Εἰσαγωγικά» (σσ. 17-25) στὰ ὁποῖα παρουσιάζονται βασικὲς πτυχὲς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, καθὼς καὶ ὁμοιότητες καὶ διαφορὲς μὲ τὸ Χριστιανισμὸ καὶ ἀκολουθεῖ ὁ διευκρινιστικὸς ὑπότιτλος: «Σχέση Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὸν Ἰωάννη Χρυσόστομο» (σ.27).

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος στὴν παρούσα μελέτη πραγματοποιεῖται σὲ δυὸ ἐνότητες, μὲ τὰ ἐπὶ μέρους κεφάλαια καὶ ὑποκεφάλαια

λαια. Ἡ πρώτη ἐνότητα ἀρχεται μὲ τὸ κεφάλαιο «Σύντομη ἱστορική ἀναδρομή τῶν σχέσεων Ἑλληνισμοῦ καὶ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὴν πνευματικὴ πορεία τους μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰωάννου Χρυσόστομου» (σσ. 31-35). Στὸ παρὸν κεφάλαιο καταγράφονται συνοπτικὰ οἱ σχέσεις Ἑλληνισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ μὲ τὸ Χριστιανισμό, καθὼς καὶ οἱ λόγοι ἀνάδειξής του σὲ οἰκουμενικὴ θρησκεία. Ἐπίσης, τὸ οἰκείο κεφάλαιο ὑποδιαιρεῖται σὲ ἕξι ὑπότιτλους. Στὸν πρῶτο ὑπότιτλο «Ἐποχὴ Καινῆς Διαθήκης» (σσ. 36-42), ὁ κ. Κρικώνης, παρέχει στοιχεῖα γιὰ τὴ χρήση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ, τοὺς Μαθητὲς καὶ Ἀποστόλους, κατὰ τὸν α' αἰῶνα καὶ ὑπογραμμίζει τὴν ἐξαιρετικὴ ἑλληνομάθεια καὶ ἑλληνικὴ παιδεία τοῦ Ἀπ. Παύλου, ἡ ὁποία συνέβαλλε καθοριστικὰ στὴν ἐξάπλωση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Στὸ δεύτερο ὑπότιτλο «Β' αἰῶνας. Σύνδεση Ἑλληνισμοῦ - Χριστιανισμοῦ», (σσ. 43-47) γίνεται λόγος γιὰ τὸ Γνωστικισμό, μιὰ ἀπὸ τίς σημαντικότερες αἰρέσεις τοῦ β' αἰῶνα καὶ ἐξετάζεται παράλληλα, ἀπὸ ἱστορικοθεολογικῆς πλευρᾶς ἡ σχέση τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὸν Ἰουδαϊσμό καὶ τὸν Ἑλληνισμό. Ὁ τρίτος ὑπότιτλος «Ἐπίδραση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸς Ἀπολογητὲς» (σσ. 48-53), ἀσχολεῖται μὲ τὴ δράση καὶ τὸ ἔργο τῶν Ἀπολογητῶν καὶ δίδονται πληροφορίες γιὰ τὸν κυριότερο ἐκπρόσωπό τους τὸ φιλόσοφο καὶ μάρτυρα Ἰουστίνου, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ ἔργο του «ἐνίσχυσε τὴν προσέγγιση Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ καὶ πρόσφερε τὴ δυνατότητα ἑναρμονίσεως τῶν σχέσεων τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας στὴν ὁποία ἀναγνωρίζει θετικὰ στοιχεῖα καὶ ὁμοιότητες μεταξύ τους, ἀλλὰ καὶ δὲν διστάζει νὰ ἐπικρίνει τίς ὑλιστικὲς ἀντιλήψεις τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ὡς ἀπαράδεκτες» (σ.

50). Ὁ τέταρτος ὑπότιτλος «Πορεία στὶς σχέσεις Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ κατὰ τοὺς Ἀποστολικούς Πατέρες» (σσ. 54-61), προβάλλει ἐνδεικτικὰ τίς σκέψεις τοῦ Κλήμεντος Ρώμης, τοῦ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας καὶ τοῦ Εἰρηναίου Λουγδούνου, οἱ ὁποῖες συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ στὴ διαμόρφωση τῶν παραπάνω σχέσεων τοῦ οἰκείου ὑπότιτλου. Στὸν πέμπτο ὑπότιτλο «Τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἀλεξανδρινῶν γιὰ τὸν Ἑλληνισμό», (σσ. 62-70), καταγράφονται συνοπτικὰ οἱ φιλοσοφικὲς καὶ χριστιανικὲς ἀπόψεις τοῦ Κλήμεντος Ἀλεξανδρείας καὶ τοῦ Ὠριγένοῦς. Στὸν ἕκτο ὑπότιτλο «Ἡ συμβολὴ τῶν Μεγάλων Πατέρων στὴ σύνθεση ἑλληνικῆς καὶ Χριστιανικῆς σκέψεως» (σσ. 71-74), γίνεται γενικότερη μνεία τῶν φιλοσοφικῶν ὄρων καὶ ἐννοιῶν (φύσις, οὐσία πρώτη, οὐσία δεύτερη, ὑπόστασις, κ.ἄ.) ποὺ χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ διατύπωση τοῦ Τριαδικοῦ καὶ Χριστολογικοῦ δόγματος. Στὴ συνέχεια, ἀκολουθοῦν τρία ὑποκεφάλαια μὲ τὰ ὁποῖα κλείνει ἡ πρώτη ἐνότητα. Στὸ πρῶτο ὑποκεφάλαιο «Ἡ στάση τοῦ Μ. Βασιλείου ἐναντὶ τῆς θύραθεν παιδείας καὶ ἑλληνικῆς σοφίας» (σσ. 75-77), μνημονεύεται τὸ ἔργο τοῦ ὡς ἄνω μεγάλου Πατρὸς «Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», ὅπου παρέχονται ὁδηγίες καὶ συμβουλὲς γιὰ τὴ χρήση τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ παιδείας. Στὸ δεύτερο ὑποκεφάλαιο «Ἡ στάση τοῦ Γρηγορίου Νύσσης ἐναντὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ» (σσ. 78-79), καταγράφεται συνοπτικὰ ἡ προσφορὰ καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ ὡς ἄνω ἱεράρχη τῆς Ἐκκλησίας μας στὴν ἑλληνορθόδοξη παιδεία. Στὸ τρίτο καὶ τελευταῖο ὑποκεφάλαιο «Ἡ σχέση Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὸν Γρηγόριον Θεολόγον» (σσ. 80-88), περιγράφεται ἡ διαμάχη τοῦ παραπάνω ἀγίου τῆς Ἐκ-

κλησίας μας με τὸν Ἰουλιανό, ἐνῶ σημειώ-
νεται ἡ ἀνεκτίμητη συμβολή του στὰ ἐκκλη-
σιαστικὰ γράμματα καὶ στὴ διάδοση τοῦ
Εὐαγγελικοῦ Λόγου, μέσα ἀπὸ τὸ τεράστιο
συγγραφικὸ του ἔργο. Ἀκολουθεῖ ἡ δεύτε-
ρη ἐνότητα μετὰ τὸ κεφάλαιο «Σχέσεις Ἑλ-
ληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ κατὰ τὸν Ἰω-
άννη Χρυσόστομο» (Συνοπτικὴ παρουσία-
ση τῶν θέσεών του), (σσ. 91-120). Στὸ
παρὸν κεφάλαιο μνημονεύεται ἡ ἀριστη-
γνώση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ φιλοσο-
φίας ποὺ κατεῖχε ὁ χρυσορῆμων πατὴρ
τῆς Ἐκκλησίας μας ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσό-
στομος καὶ καθὼς ἦταν μεταγενέστερος
τῶν Καππαδοκῶν Πατέρων, προσπάθησε
νὰ ἀκολουθήσει τὴ μέση ὁδὸ μεταξὺ τῆς
Ἀντιοχειανῆς καὶ Καππαδοκικῆς θεολο-
γίας, ἐνῶ παράλληλα ἐπιχείρησε νὰ συν-
δυάσει τὶς θεολογικὰς σκέψεις τῆς Ἀντιο-
χειανῆς καὶ Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς. Ἀναφέ-
ρεται, ἐπίσης, ὅτι ἄσκησε αὐστηρὴ κριτικὴ
στοὺς Ἑλληνας φιλοσόφους (Πλάτωνα,
Ἀριστοτέλη, Πυθαγόρα, κ.ἄ.), διότι μετὰ
ἀντιλήψεις τοὺς ἐμφανίζονταν ὑπεραπι-
στῆς τῆς εἰδωλολατρικῆς θρησκείας καὶ
τῶν ἠθῶν τῆς. Ἐπισημαίνεται, ἀκόμη, ὅτι
δὲν ὑπῆρξε ἀρνητικὸς ἀπέναντι στὴ θύρα-
θεν παιδεία, ἀλλὰ ἀντιθέτως, ἐπαινοῦσε τὰ
θετικὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς καὶ τῆς σκέψης
τῶν Ἑλλήνων ἀκολουθώντας τὸ παράδειγ-
μα τοῦ Ἀπ. Παύλου. Ἀγωνιοῦσε, ἐπίσης,
γὰρ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν
ἐνδιέφερε πρωτίστως ἡ ἀπόκτηση τῆς
ἀρετῆς, παρὰ ἡ ἀπόκτηση τῶν γνώσεων.
Συμπερασματικὰ, θὰ λέγαμε ὅτι στὸ οἰκεῖο
κεφάλαιο ὁ καθηγητὴς κ. Κρικῶνης περιέ-
γραψε μέσα ἀπὸ τὸ πλούσιο συγγραφικὸ
ἔργο τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστό-
μου (δογματικὰ, ἠθικὰ, ἐρμηνευτικὰ, κ.ἄ.)
τὴν ἀνεκτίμητη πνευματικὴ προσφορά, ἡ
ὅποια ἀφ' ἑνὸς μὲν κατέχει ἐξέχουσα θέση
στὴ θεολογικὴ ἐπιστῆμη καὶ ἀφ' ἑτέρου δέ,

συνέβαλε στὴν ἐνότητα τῆς ἑλληνορθόδο-
ξης παράδοσής μας. Μετὰ τὴν ἐκτενέστατη
ἑλληνικὴ καὶ ξενὴ «Βιβλιογραφία» (σσ.
121-124), τὸν «Πίνακα ὀνομάτων, ὄρων,
ἐννοιῶν καὶ πραγμάτων» (σσ. 131-137),
καθὼς καὶ μετὰ τὶς «Κυριότερες ἐπιστημο-
νικὲς ἐργασίες καὶ δημοσιεύματα τοῦ ἰδί-
ου» (σσ. 139-152), ὀλοκληρώνεται ἡ πα-
ροῦσα πραγματεία. Ὁ ἀκάματος καθη-
γητὴς κ. Κρικῶνης μετὰ γλαφυρότητα καὶ με-
θοδικότητα συνέγραψε σὲ γλῶσσα κατα-
ρεῦουσα ἓνα ἀξιόλογο θεολογικὸ πῶμα,
ποὺ ἀφορᾷ τὴ σχέση Ἑλληνισμοῦ καὶ Χρι-
στιανισμοῦ καὶ τὸ ὅποιο καθίσταται χρήσι-
μο, γὰρ κάθε ἐρευνητὴ τῶν θεολογικῶν καὶ
ἱστορικῶν σπουδῶν. Ὁ συγγραφεὴς τοῦ
παρόντος βιβλίου κ. Κρικῶνης μετὰ τὴν πο-
λύχρονη πανεπιστημιακὴ του πείρα ἀνα-
δείχθηκε ἐγκριτος διδάσκαλος τῶν θεολο-
γικῶν καὶ φιλοσοφικῶν γραμμάτων καὶ ὡς
ἐμπειρος παιδαγωγὸς διαπραγματεύθηκε
μετὰ σαφήνεια καὶ πειστικότητα τὰ διάφορα
φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ζητήματα,
ὅπως τῆς κοσμολογίας, τῆς ἀνθρωπολο-
γίας, τῆς θεογνωσίας, κ.ἄ., ποὺ προέκυψαν
ἀπὸ τὴ σύζευξη Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστι-
ανισμοῦ. Ἀκόμη, ὁ κ. Κρικῶνης βαθὺς γνώ-
στης τῆς πατερικῆς γραμματείας καὶ κατα-
ξιωμένος ἐπιστήμονας στὸ χῶρο τῆς Πα-
τρολογίας, ἀφοῦ παρουσίασε μετὰ τρόπο
συνεπῆ, εἰλικρινῆ καὶ εὐσύννοπο τὶς ἀπό-
ψεις τῶν κυριότερων ἐκπροσώπων τῶν δύο
κόσμων τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Πλάτωνος, Ἀρι-
στοτέλους, κ.ἄ.) καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ
(Ἰουστίνου τοῦ Φιλοσόφου, Ἰγνατίου τοῦ
Θεοφόρου, Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου,
κ.ἄ.) καταλήγει μετὰ τὶς παρακάτω σκέψεις:
«Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀπέρριψε τὰ μεγά-
λα ἐπιτεύγματα τοῦ παρελθόντος, τοῦ
ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ τὰ ἀποδέχθηκε, στηρί-
χθηκε σ' αὐτὰ καὶ δημιούργησε «καινά»
καὶ μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ «συνεπλήρωσε

ἐκεῖνον». Ἔτσι, διὰ τῆς προσλήψεως ὑγιῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πνεύματος ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ ἀρχαιοελληνικὸ πνεῦμα διασώθηκε καὶ τελειοποιήθηκε διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ» (σ. 118). Τὸ παρὸν βιβλίον παράλληλα, διανθίζεται ἀπὸ ἀσπρόμαυρο φωτογραφικὸ ὕλικὸ καὶ πλουτίζει τὴ θεολογικὴ μας γραμματεία. Θὰ ἤθελα, τέλος, νὰ συγχαρῶ τὸ σεβαστὸ καὶ ρέκτη καθηγητὴ κ. Κρικιῶνι γιὰ τὴν ἐξαίσια ἐργασία του καὶ νὰ τοῦ εὐχηθῶ ἐκ βάθους καρδίας, δύναμη καὶ μακρότητα ἡμερῶν παρὰ Θεοῦ, ὥστε νὰ συνεχίσει ἀπρόσκοπτα τὴν ἀκαδημαϊκὴν του προσφορὰ στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὴ Θεολογικὴ ἐπιστήμη.

Δημήτριος Ἰ. Τσιανικλίδης
Δρ Θ. - Νομικὸς

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Ὁρθόδοξη Θεολογία καὶ τουρκοκρατούμενος Ἑλληνισμός*, ἐκδ. Μυρμιδόνες, Ἀθήνα 2024, σελ. 449.

Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἀκόμη καὶ στοὺς ζοφεροὺς καιροὺς μας, βρῖσκει δυνατότητες γιὰ τὴν ἀναζωογόνηση καὶ ἀνανέωσή της. Κάθε γενεὰ συμβάλλει μὲ τὸν δικὸν της τρόπο στὴν πρόοδο τῆς ἔρευνας καὶ οἱ νεώτεροι ἐπιστήμονες, πατώντας στὰ ἴχνη τοῦ μόχθου τῶν παλαιότερων, πραγματοποιοῦν τὸ περαιτέρω βῆμα, ἐμπλουτίζοντας τὴ γνώση μὲ τὰ δικά τους πορίσματα. Αὐτὸ ζοῦμε καὶ στὸν δικὸν μας χῶρο, τὴν Ἱστορία καὶ τὸν Πνευματικὸ Βίον τῆς «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς» κατὰ τὴν περίοδο τῆς μακρόσυρτης δουλείας, Ὀθωμανοκρατίας καὶ Λατινο-Φραγκοκρατίας. Παλαιότερα εἶχα αισθανθεῖ τὴν ἀνάγκη νὰ χαιρετίσω τὴν παρουσία στὸ χῶρο μας τοῦ ἐκλεκτοῦ Μαθητῆ καὶ σήμερον Συναδέλφου, Καθηγητῆ κ. Βασιλείου Μακρίδη (βλ.

Θεολογία ΞΗ' /1997, σ. 1013-1015). Σήμερον θὰ σταθῶ, ὀφειλετικά, στὴν ἐπίσης ἀξιοπρόσεκτη παρουσία τοῦ ἐπίσης Μαθητοῦ καὶ Συναδέλφου, κ. Γεωργίου Δ. Παναγόπουλου, Καθηγητῆ τῆς Ἀνωτάτης Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας Βελλᾶς. Ὁ Καθηγητὴς Gerhard Podskalsky μὲ τὸ κλασικὸ ἔργο του (*Ἡ Ἑλληνικὴ Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, 1453-1821 μετάφρ. π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ) διεύρυνε τὴ λεωφόρον, προσφέροντας ἀυξημένους δυνατοτήτες στὴν ἔρευνά μας.

Ἐχω στὰ χέρια μου τὸ πρόσφατον ὀγκῶδες βιβλίον τοῦ κ. Γ. Παναγόπουλου (*Ὁρθόδοξη Θεολογία καὶ Τουρκοκρατούμενος Ἑλληνισμός*), πὸν «συστεγάζει» ἔνδεκα μελέτες του, ἀνεξάρτητες μὲν μεταξύ τους, ἀλλὰ κινούμενες στὸν κύκλον μιᾶς ἐνιαίας θεματικῆς, στὰ ὅρια αὐτῆς τῆς περιόδου, στὴν ὁποία κινεῖται ἄνετα καὶ ἀποδοτικά ὁ συγγραφέας. Οἱ συναχθεῖσες ἐδῶ μελέτες εἶναι ἀξιόλογες τομῆς στὴν πνευματικὴν μας πορεία στὴ διάρκεια τῆς ξένης κυριαρχίας, τὴν ὁποία ἀπὸ πλευρᾶς ἱστορικῆς, θεολογικῆς καὶ φιλολογικῆς γνωρίζει πολὺ καλὰ ὁ κ. Γ. Π. καὶ κυρίως τὴν περίοδο τοῦ Διαφωτισμοῦ, τὴν ὁποία μὲ τὸν βαρὺ ὀπλισμὸν καὶ τὴν ὄριμη κρίση του ἐποπτεύει ἐπαρκῶς, κινούμενος ἄνετα σὲ ὅλη τὴν ἔκταση καὶ τὸ βάθος της. Ἔτσι μπορεῖ, μὲ τὸν σεβασμὸν πὸν ἐπιδεικνύει στὸν μόχθον τῶν ἄλλων, νὰ ἐλέγχει κριτικὰ προηγούμενες προτάσεις, νὰ ἀναθεωρεῖ ἀκόμη καθιερωμένους θέσεις, προτείνοντας ἐπιτυχῶς διορθώσεις καὶ νέες ἀπαντήσεις στὰ γνωστὰ ἢ τὰ ἐπισημαινόμενα ἀπὸ τὸν ἴδιον νέα προβλήματα. Διαθέτει, ἐξἄλλου, ἀριστη γνῶση τῶν κλασικῶν γλωσσῶν, ἀλλὰ καὶ νεωτέρων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ τῆς Ρωσικῆς, καὶ ὑψηλὴ, ὅπως ἀποδεικνύεται, κατάρτισή του στὶς βοθητικὰς ἐπι-

στήμες του χώρου μας (Κριτική του κειμένου λ.χ.). Επιπλέον όχι μόνο λύει, αλλά και θέτει νέα προβλήματα, ανοίγοντας τον δρόμο για τη συνέχεια της έρευνας, όπως οφείλει να πράττει ο αυθεντικός επιστήμονας.

Το βιβλίο όμως αυτό έρχεται ως συνέχεια ενός άλλου, που εμφανίσθηκε πριν από δύο χρόνια (2012) με τον τίτλο: «Εισαγωγή στην Ιστορία της Δυτικής Θεολογίας» και βεβαιώνει ότι ο κ. Π. κατέχει εξίσου καλά και την εξειδικευμένη πορεία και της δυτικής θεολογικής σκέψης, κάτι που, όπως πιστεύω και διακηρύσσω, είναι αναγκαίο για την διερεύνηση της παράδοσης της «Καθ' ἡμᾶς» Ἀνατολῆς», κατά την γνωστή ἀρχή: *Contvaria juxta se positu magis illucescunt*. Ἀξιολόγηση και τῶν δύο βιβλίων σημαντική ἔχει κάμει ἡδὴ ὁ Σεβασμώτατος Μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἀγίου Βλασίου, Δρ. Ἱεροθέος (Περιοδ. Ἐκκλησ. Παρέμβαση, ἀρ. 201, Ἀπρίλιος 2013 πρβλ. καὶ Ἐνιαῖον 2013, σ. 73-87· καὶ ἀρ. 214/Ἀπριλ. 2014, σ. 8-9 καὶ 217/Ἀύγ. 2014, σ. 10-12). Παρὰ τὴν πληρότητα ἀπὸ κάθε πλευρὰ τῆς ἀποτίμησης τῶν δύο αὐτῶν βιβλίων ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ναυπάκτου, θὰ ἀποτομηθεῖ καὶ μιὰ δική μου ταπεινὴ θεώρηση τοῦ νεωτέρου βιβλίου τοῦ κ. Γ.Π., στὸ ὁποῖο, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει, «συστεγάζονται μελετήματα τῆς τελευταίας πενταετίας» (σ. 15).

Τὸ ἔργο σπονδυλώνεται σὲ ἔνδεκα κεφάλαια, ἐπικεντρῶμενα σὲ γεγονότα καὶ Προσωπικότητες τῆς περιόδου, πού ἀναπτύσσουν πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὶς ἐνδορωμαϊκές ἐξελίξεις.

Α) «Χριστιανισμὸς καὶ Ἰσλάμ στὸ δῦον Βυζάντιο. Κριτικὴ παρουσίαση τῆς θέσης τοῦ Κ. Balivet (σ. 21-48). Τὸ κείμενο κινεῖται στὴν πρὸ τῆς ἀλώσεως τοῦ 1453 κα-

τάσταση στὸ Βυζάντιο/Ρωμανία, τὴν ἐπέκταση καὶ ἐδραίωση τῶν Ὀθωμανῶν στὴ Μικρασία καὶ τὴν ἐκεῖ «μεταβολὴ τῆς ἐθνολογικῆς σύνθεσης». Ὁ συγγραφέας ἀντιμετωπίζει καὶ συζητεῖ τὰ ἐπισημαινόμενα στὴν ἔρευνα «συμβιωτικὰ φαινόμενα» μεταξὺ Ρωμῶν καὶ Τούρκων, ἐντάσσοντάς τα στὸ εὐρύτερο πλαίσιο συγκρουσιακῶν καταστάσεων καὶ ὀθωμανικῶν βιαιοπραγιῶν. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀναφορὰ στὸ «Ἑλληνο-τουρκικὸ consensus (σ. 42 ἑ.), πού ὑποστηρίζει ὁ Balivet, καὶ στὴν «ὀρθόδοξη ἀναγεννητικὴ προσπάθεια», τὴν ιδέα δηλαδὴ «τῆς πανορθόδοξης συνεργασίας», μὲ πνευματικὸ καὶ πολιτικὸ ὑπόβαθρο. Θὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ ἐπαναλάβω καὶ ἐδῶ, ὅτι ἴσως πρέπει νὰ μὴ ἐγκαταλείψουμε καὶ τὴν διάκριση τῶν δύο μεγάλων Ὁμάδων, δηλαδὴ: α) τῶν *Φιλενωτικῶν*, *Πολιτικῶν* καὶ *Διανοούμενων*, λόγῳ ἰδεολογικῆς ταύτισης μὲ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὡς καὶ κοινῶν συμφερόντων, καὶ β) τῶν *Ἀνθενωτικῶν*, λόγῳ ἐπίγνωσης τῆς διαφοροποίησης τῆς δυτικῆς Χριστιανοσύνης, πνευματικὰ καὶ πολιτιστικά. Κατὰ τὴν δική μας ἐκτίμηση καὶ οἱ λεγόμενοι *Ἀνθενωτικοί* ἦσαν *ἐνωτικοί*, ἀλλὰ μὲ βασικὴ προϋπόθεση τὴν ἐμμονὴ στὴν πατερικότητα. Ἡ δυτικὴ, δηλαδὴ, ἀλλοτρίωση στὴν Πίστη καὶ τὴν κοινωνικὴ πρᾶξη τοὺς ὀδηγοῦσε στὸν ἀνθενωτισμὸ. Συνέβαινε, δηλαδὴ, προοιμακὰ ὅτι παρατηρεῖται καὶ σήμερα στὴν διάκριση *οἰκουμενιστῶν* καὶ *ἀντιοικουμενιστῶν*.

Β) «Ὁ Γεώργιος Τραπεζούντιος καὶ τὸ Ἰσλάμ. Σύγχρονες ἐρμηνευτικὲς ἀποτιμήσεις» (σ. 49-80). Ἡ μελέτη ἀφορᾷ στὴν περίοδο μετὰ τὴν ἄλωση καὶ ἐπικεντρώνεται στὸ πρόσωπο καὶ τὴν ἰδεολογικοπολιτικὴ συμπεριφορὰ καὶ ἀστάθεια τοῦ Γεωργίου Τραπεζούντιου, διακεκομμένου «Ψυχοδιώ-

κτη» τόσο στη Δύση (φιλοπαπικός), όσο και στην Ανατολή (φιλότουρκος). Ο συγγραφέας παρουσιάζει με εὐστοχία τις προσπάθειες του Γ.Τ. για ἐνοποίηση τῆς οἰκουμένης ὑπὸ τὸν Μωάμεθ Β', μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμό του, γιὰ μιὰ παγκόσμια αὐτοκρατορία. Ὁ Γ.Τ. ἦταν πρωτοπόρος στὴν ὑποστήριξη τῆς ἔνωσης Χριστιανισμοῦ καὶ Ἰσλάμ, ὀραματιζόμενος τὸν Μωάμεθ «βασιλέα τῆς Οἰκουμένης» καὶ ἀγγίζοντας ἔτσι, τὰ ὄρια ὀπορτουнизμοῦ καὶ δουλικότητας. Ὁ συγγραφέας ἐλέγχει ὀρθὰ τὴν ἐλαστικὴ συνείδηση τοῦ Γ.Τ. καὶ τῶν ὁμοφρόνων του, συνδέοντας τις προσπάθειες αὐτῆς μετὰ τὸ κατὰ τὸν 19ο αἰ. αἷμα γιὰ συνομοσπονδία τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου μετὰ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία. Εὐστοχῆ ἢ ἀναφορὰ (51) στὸν μασόνο Κλεάνθη Σκαλιέρη ὡς πρωτεργάτῃ τῆς κίνησης γιὰ μιὰ «δυναδικὴ συνομοσπονδία ὑπὸ τὸν Σουλτάνο» (πρβλ. σχετικὸ ἄρθρο τοῦ Δρος Γιάννη Λουκά στο περιοδικὸ Τότε (ἀρ. 42, Γ' 8). Ἡ κίνηση αὐτὴ φθάνει μέχρι τὸν Ἑλ. Βενιζέλο. Δὲν εἶναι ὁμως μόνο «τεκτονικές» οἱ ρίζες αὐτῆς τῆς Ἰδέας (βλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, «ἡ ρωμαϊκὴ πλευρὰ τοῦ Ἑλληνοτουρκισμοῦ», στο βιβλίο τοῦ Ἰδίου *Παρεμβάσεις*, Ἀθήνα 1988, σ. 86-96). Δυναμικότετος ὑποστηρικτῆς τῆς Ἰδέας αὐτῆς ὑπῆρξε καὶ ὁ Ληξουριώτης πολιτικὸς τῆς Ριζοσπαστικῆς Ὀμάδας τῆς Κεφαλονιάς, Γεώργιος Τυπάλδος - Ἰακωβάτος, ὁ κατὰ κάποιον τρόπο «ἐκπρόσωπος» τῆς Ρωμοσύνης στο Ἑλληνικὸ Κοινοβούλιο, (βλ. π. Γ.Δ.Μ., *Πολιτικὴ καὶ Θεολογία, Ἰδεολογία καὶ Πράξη τοῦ ριζοσπάστη Πολιτικοῦ Γ. Τυπάλδου - Ἰακωβάτου (1813-1882)*, Κατερίνη 1990, σ. 187 ἑ., 259 ἑ.). Ὁ κ. Γ. Παναγ. ἐπιτυχῶς ἐρμηνεύει τὴ στάση τοῦ Γ. Τ. ἀντιμετωπίζοντας κριτικὰ τοὺς ἐρμηνευτῆς καὶ τελικὰ ὀψιμοὺς ὑπερασπιστῆς τῆς συμπεριφορᾶς του (σ. 80).

Γ) «Μάξιμος ὁ Γραικός (1470-1556) καὶ τὸ Ἰσλάμ» (σ. 51-113). Μετὰ ἓνα πολὺ ἐνδιαφέρον «εἰσαγωγικὸ Σχόλιο» (σ. 53 ἑ.) διερευνᾶται τὸ «ἀντιοσλαμικὸ Corpus τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ», μετὰ πρόταξη ἑνὸς εἰσαγωγικοῦ μέρους «Προβλήματα τῆς ἔρευνας» (σ. 86 ἑ.). Τὸ κύριο θέμα διαρθρώνεται ὡς ἑξῆς: «Μεθοδολογικά» (σ. 99 ἑ.), «Θεματολογικὲς ἐπισημάνσεις» (105 ἑ.) καὶ «Συμπεράσματα - Ἀποτίμηση» (109 ἑ.), Βασικὰ σημεῖα τῆς θεματικῆς τῆς μελέτης εἶναι οἱ περιπέτειες τοῦ ἁγίου Μαξίμου στὴ Ρωσία καὶ οἱ ἀπόψεις του γιὰ τὸ Ἰσλάμ. Μετὰ ὀξυδέρκεια καὶ γνώση ὁ συγγραφέας μελετᾶ τὸν προβληματισμὸ καὶ τὰ μεθοδολογικὰ τῆς διεθνούς ἔρευνας γιὰ τὸ Corpus τοῦ Μαξίμου. Δὲν μπορεῖ νὰ μὴ συμφωνήσῃ κάποιος μετὰ τὴν ὀρθότητα τῶν συμπερασμάτων τοῦ κ. Γ. Π. (σ. 80 ἑ.) γιὰ τὴν ὀρθοδοξία τοῦ Μαξίμου καὶ τις βυζαντινοορθόξες ρίζες του. Στὰ περὶ ὀφειλῆς τοῦ Μαξίμου «στὸν χριστιανικὸ ἀνθρωπισμὸ ἑνὸς Σαβοναρόλα» (σ. 112 ἑ.) θὰ συμπλήρωνα: στὰ ὄρια καὶ τις ὀρθόδοξες προϋποθέσεις τοῦ ἁγιορείτου Μοναχοῦ. Συντάσσομαι δὲ μετὰ τὴν κρίση τοῦ συγγραφέως γιὰ τὴν ἀνέρεστη περὶ Μαξίμου γνώμη τοῦ ὄντως «δυτικογενεοῦς στὴν παιδεία του» (σ. 112/13) Παναγ. Κανελλόπουλου. Τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι ἀπὸ τὰ πολλὰ στο βιβλίο, ποὺ διακρίνεται ἡ πολὺ καλὴ γνώση τοῦ κ. Γ. Παναγόπουλου γιὰ τις πνευματικῆς-ἡσυχαστικῆς ρίζες τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀνατολῆς, ποὺ δὲν διέθετε, δυστυχῶς, ὁ ὄντως «πολὺ εὐρωπαῖος» Ἀκαδημαϊκὸς καὶ Πολιτικὸς.

Μετὰ τὸν ἐκ τῶν Κολλυβάδων Νεοφύτου Κανσοκαλυβίτη συνδέονται τὰ ἀκόλουθα Κεφάλαια:

Δ) «Ἡ περὶ τῶν ἱερῶν εἰκόνων διδασκαλία Νεοφύτου τοῦ Κανσοκαλυβίτου καὶ οἱ Πηγές της» (σ. 115-123). Ὁ ἐξ Ἑβραίων ἁγιορείτης διδάσκαλος (1713-1784), ἀνα-

φερόμενος στίς ἄγιες εἰκόνες, «δὲν ἀφήνει ἀμφιβολία -κατὰ τὸν συγγρ.- γιὰ τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ὀρθοδοξία τοῦ φρονήματός του (σ. 121), ἀκολουθώντας τὰ Πρακτικά τῆς Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (787). Ὁρθή ἢ παραπομπή στα περὶ τοῦ Ἁγίου Φωτός στὴ μελέτη τοῦ καθηγ. Κων. Δυοβουνιώτου (σ. 113, σημ. 33). Θὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ ὁμως νὰ προσθέσω καὶ τὰ νεότερα ἔργα: Bishop Auxentios of Photiki, *The paschal Fire in Jerusalem* (διατριβή), Berkeley Calif. Πρβλ. π. Γ. Δ. Μεταλληνοῦ, *Φωτομαχικά - Ἀντιφωτομαχικά. Τὸ Φῶς τοῦ Παναγίου Τάφου σπὸν Διάλογο Διαφωτισμοῦ καὶ Ὁρθοδοξίας*, Ἀθ. 2001, σελ. 445.

Ε) «Ἀνέκδοτο πόνημα Νεοφύτου Πελοποννησίου τοῦ Καυσοκαλυβίτου περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ἐπ' ὀνόματι Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου φερομένων Πνευματικῶν Ὁμιλιῶν» (σ. 135-175). Στίς σελ. 177-188 ἡ κριτικὴ ἔκδοση τοῦ Κειμένου. Διορθώνοντας τὴν θέση τοῦ Νεοφύτου («ψευδελίγραφος οἱ Ὁμιλίες μὲ μεσσαλιανικὴ προέλευση»), πειστικὰ ὁ κ. Γ. Π. ὑποστηρίζει, ὅπως ἄλλωστε δέχεται καὶ ὁ Ἅγιος Ναυπάκτου στὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου, ὅτι οἱ Ὁμιλίες δὲν ἀνήκουν μὲν στὸν ἅγιο Μακάριο, οὔτε στὸν ἅγιο Συμεὼν τὸν Νέον Θεολόγο, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐκφράζουν μεσσαλιανικὴς ιδέες. Ἀναδιατυπώνεται δὲ ἡ ἄποψη τοῦ π. Γ. Φλωρόφσκυ, ὅτι οἱ πνευματικὲς Ὁμιλίες τοῦ ἁγίου Μακαρίου «δὲν εἶναι πραγματείες θεολογικοῦ στοχασμοῦ, ἀλλὰ ἐσωτερικὴ ἐξομολόγηση ἐνὸς ἀσκητῆ, πού διδάσκει ἐκ προσωπικῆς πείρας» (σ. 174). Ἀξιόλογες εἶναι καὶ οἱ ἀντικειμενικὲς κρίσεις τοῦ συγγρ. γιὰ τὸν Νεόφυτο, ὁ ὁποῖος «λόγῳ τοῦ ἀτεγκτοῦ ὀρθολογισμοῦ του τελικῶς ἔπεσε στὴ μεθοδολογικὴ παγίδα πού ὑπέδειξε» (σ. 175), ὡς πρωτεργάτης... ἐνὸς *Sui Generis* ὀρθόδοξου ἐκκλησιαστικοῦ Διαφωτισμοῦ, στὸν ὁποῖο ἕνας μεγαλι-

θικός συντηρητισμὸς συμμίσγεται μὲ ἕναν οἰονεὶ νευρογενῆ “ὀρθολογισμό”, προκαλώντας τὸ ἐκρηκτικὸ ἐκεῖνο μείγμα, τοῦ ὁποῖου πρῶτο καὶ μεγαλύτερο θῦμα ὑπῆρξε ἐν τέλει ὁ ἴδιος ὁ Νεόφυτος» (σ. 175).

ΣΤ) «Ἀνέκδοτη ἐπιστολιμαία πραγματεία Δωροθέου Βουλησιᾶ περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ἐπ' ὀνόματι Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου φερομένων Πνευματικῶν Ὁμιλιῶν. Ἀπάντηση στὸν Νεόφυτο Καυσοκαλυβίτη» (σ. 189-217). Πιθανῶς, κατὰ τὸν συγγρ., ὁ γνωστός ἀσκητῆς Παῖσιος Βελτισκόφσκι ἀπευθύνθηκε γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὰ στὸν γνωστό ἰθακήσιο Ἱερομόναχο Δωροθέο Βουλησιᾶ, ὁ ὁποῖος τοῦ ἔστειλε τὴν «ἀπάντησή» του. Ὁ συγγρ. προσφέρει στὴν ἐπιστήμη τὴν κριτικὴ ἔκδοση, γιὰ πρώτη φορά, τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βουλησιᾶ (σ. 201-217), ἀπὸ τὸν κῶδ. 519 τῆς Μονῆς Παντελεήμονος Ἁγ. Ὁρους. Πράγματι τὰ κείμενα αὐτὰ «καταγράφουν μίαν ὄλως ἰδιαίτερη καὶ ἐξάπαντος ἐνδιαφέρουσα πτυχὴ τῆς διαδικασίας ἐκείνης, πού προσφυῶς ἀποκλήθηκε “ὀρθόδοξος ἐκκλησιαστικὸς διαφωτισμὸς”» (σ. 219), μέσα στίς ζυμώσεις τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν διαπάλη τοῦ νεοησυχασμοῦ μὲ τὴ «μετακένωση» τῶν δυτικῶν διαφωτιστικῶν ιδεῶν, πού κατέκλυζαν τὴ Ρωμαίικη - Ἑλληνορθόδοξη Ἀνατολή, μὲ συνέπειες, πού φθάνουν μέχρι σήμερα.

Τὰ ἐπόμενα τρία Κείμενα σχετίζονται μὲ τὴν μεγαλειώδη Μορφὴ τοῦ μεγαλύτερου Ἑλληνοσοφοῦ, ἂν ὄχι καὶ Εὐρωπαίου, τοῦ 18ου αἰ., Εὐγένιου Βουλγάρη (1716-1806):

Ζ) «Δυτικὲς ἐπιδράσεις στὸ θεολογικὸ ἔργο τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως» (σ. 219-251).

Η) «Sankt Andreas und die Apostolizität der Kirche von K/pel in der Orthodoxen

neugrichischen Theologie: Der Fall von Eugenius Vulgaris» (σ. 253-287).

Θ) Τὸ Θεολογικὸν τοῦ Εὐγενίου Βουλγαρέως καὶ οἱ Praelectiones Theologicae τοῦ Η. Tourneley. Κριτικὴ πρόσληψη ἢ ἀντιγραφικὴ μετεκένωση;» (σ. 289-392).

Τὰ θέματα Ζ' καὶ Θ' ἀλληλοσυμπληροῦνται. Βέβαια, οἱ φιλοσοφικὲς ἐπιρροὲς τῶν Leibnitz καὶ Wolf καὶ στὸν κερκυραῖο Σοφὸ εἶναι κοινὴ καὶ σὲ ἄλλους Ἑλληνες θεολόγους τῆς περιόδου. Ἡ ταύτιση ὁμως Ἁγία Γραφῆς καὶ Ἀποκάλυψης (προτεσταντικὴ) εἶναι σοβαρότερη, ἀλλὰ ἄς μὴ ζητεῖται, ἀπόλυτη πιστότητα στὴν πατερικὴ, καὶ κυρίως τὴν ἡσυχαστικὴ παράδοση, στοὺς Λογίους τῆς ἐποχῆς. Ὅρθα κατανοεῖται ἀπὸ τὸν συγγρ. ὁ ἀντιρωτητικὸς Βούλγαρης. Ὡς πρὸς τὸν ὄρο «ἀριστοκρατικόν» γιὰ τὸ πολίτευμα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὀρθὰ ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν συγγρ. ἢ χρῆση του. Νομίζω ὁμως ὅτι ὁ Βούλγαρης ἀκολουθεῖ ἐδῶ τὸν Ἡλία Μηνιάτη (Πέτρα σκανδάλου - περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα, α' ἔκδ. 1718), ὡς πρὸς τὴν ἀποδοχὴ τοῦ ὄρου φυσικὰ. Ὅρθη καὶ ἡ κρίση τοῦ συγγρ. γιὰ τὶς σχολαστικὲς ἐπιδράσεις στὸν Βούλγαρη, οἱ ὁποῖες καὶ σ' αὐτόν, ὅπως καὶ στὸν (πιθανολογούμενο) δάσκαλό του Βικ. Δαμοδό, γίνονται τὶς περισσότερες φορές «ἀνεπαισθήτως», λόγῳ τῆς μὴ πλήρους ἐμπειρικῆς ἀφομοιώσεως τῆς πατερικῆς θεολογίας (βλ. Βικεντίου Δαμοδοῦ, *Δογματικὴ*, τόμ. Α' 1, ἔκδ. Μονῆς Βατοπαιδίου 2013, σ. 62 ἔ. ἔ., ὅπου γιὰ τὸ «Πρόβλημα τῶν Πηγῶν»). Εἶναι πάντως ἐπαινετὴ καὶ ἀξιοπρόσηπη ἢ ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια τοῦ συγγρ. γιὰ τὴν κατανόηση τῶν παρατηρούμενων στὸν Βούλγαρη δυτικῶν «δανείων» ἢ ἄδηλων ἐπιδράσεων. Νέο φῶς εἰσέρχεται στὴν ἔρευνα καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἀπὸ τὸν κ. Γ. Παναγόπουλο. Μεγαλύτερο βέβαια ἐνδιαφέρον πα-

ρουσιάζει ἡ ἀναφορὰ στὸ «Θεολογικόν» τοῦ Εὐγενίου (σ. 238 ἔ. καὶ κυρίως στὸ κεφ. Θ'). Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Βούλγαρη γράφθηκε ὡς διδακτικὸ ἐγχειρίδιο γιὰ τὴν διδασκαλίαν του στὴν Μαρουτσαία Σχολὴ τῶν Ἰωαννίνων (δίδαξε στὸ διάστημα 1742-1753, μὲ μιὰ σύντομη διακοπὴ). Τὸ ἔργο τυπώθηκε μόλις τὸ 1872 καὶ ἐπηρέασε, ὅπως καὶ τὸν 18ο αἰ., καὶ νεότερους θεολόγους. Γιὰ τὶς δυτικὲς ἐπιρροὲς στὸ ἔργο, νομίζω ὅτι τὴν λύση δίνει ὀριστικὰ ὁ κ. Παναγόπουλος, ἐπισημαίνοντας τὸ ἐπιστημονικὰ πρότυπο τοῦ Βούλγαρη, τὸν καθηγητὴ τῆς Σορβόννης Η. Tourneley (1658-1729). Εἶναι ὁμως γεγονός, ὅτι -ὅπως καὶ ὁ συγγρ. δέχεται- δὲν εἶναι δυνατὸν τὸ ἔργο αὐτὸ νὰ προσδιορίσει θεολογικὰ τὸν Βούλγαρη, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς στὰ γεράματά του τὸ ἀπεκήρυξε. Πέρα ἀπὸ τὸν Ἰ. Πέζαρο καὶ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ Πάριος γράφει στὴν «Ἐπιτομὴ εἴτε Σύνλογη τῶν θείων τῆς Πίστεως Δογμάτων...» (σ. V): Ὁ σοφώτατος Εὐγένειος (sic)... κατὰ τὴν νεότητά του ἐν Ἰωαννίνοις σχεδιάσας αὐτὰ, ὕστερον οὐδὲ μνήμης ἀξιοῦν αὐτὰ ἦθελεν». Πρβλ. καὶ Ζήκου Δ. Ρώση, *Σύστημα Δογματικῆς...*, Ἀθ. 1903, σ. ε', σημ. I). Οἱ δυτικὲς ἐπιρροὲς, κυρίως σχολαστικὲς, ποὺ δέχθηκε (καὶ) ὁ Βούλγαρης, δὲν συνιστοῦν -μᾶλλον- «ἀντιφατικότητα», διότι δὲν ἦσαν, κατ' ἐμὲ κριτὴν, ἐνσυνείδητες προσλήψεις. Καὶ ὁ νεαρὸς Βούλγαρης ἀκολούθησε τὴν ἐπιλογή καὶ τῶν μεταγενεστέρων θεολόγων μας, ποὺ καταφεύγουμε στὶς σύγχρονές μας «αὐθεντίες», δεχόμενοι ἄδηλα τὴν ἐπιρροή τους. Καὶ ὅπως ἔχει λεχθεῖ, ἀπὸ τὴν διδακτορικὴ μας διατριβὴ μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ σὲ ποιά Σχολὴ (Ρ/καθολικὴ ἢ Προτεσταντικὴ) φοιτήσαμε κατὰ τὶς μεταπτυχιακὲς σπουδὲς μας στὸ Ἐξωτερικόν. Καὶ ὁ Δαμοδὸς ἀναζήτησε ἄλλωστε, ἐπιστημονικὸ στήριγμα στὸν ρωμαιοκαθολικόν

Denys Peteau (Πετάβιο) και, μολοντί δὲν παραλείπει νὰ τοῦ ἀσκεῖ κριτική, δὲν ἀποφεύγει -καὶ ὄχι μόνον μεθοδολογικά- τὴν ἐπίδραση τῆς σκέψης του. Καὶ ἐνῶ δέχεται τὴ θεολογικὴ αὐθεντία τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἀδυνατεῖ στὰ περὶ θαβωρείου φωτὸς νὰ συνταχθεῖ πλήρως μαζί του!

Ἡ ὀρθοδοξία τοῦ Βούλγαρη εἶναι περισσότερο ψηλαφητὴ στὰ μικρότερα ἔργα του. (π.χ. *Κατὰ Λατίνων, Ἐπιστολὴ πρὸς Π. Κλαίριο*).

Τὸ βιβλίον κατακλείεται μὲ Παράρτημα (σ. 325-443), ποῦ περιέχει δύο εἰσηγήσεις-Διαλέξεις τοῦ συγγρ. σχετιζόμενες μὲ τὴ Σχολὴ Βελλᾶς, ὅπου προσφέρει τὴ διδακτικὴ διακονία του: α) «Ἀβέρκιος Παπαδόπουλος: Ἀπόπειρα κριτικῆς προσέγγισης μιᾶς πρωτοπόρου μορφῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν μας γραμμάτων» (σ. 395-416) καὶ β) «Σχολὴ Βελλᾶς καὶ ἱστορικὲς προκλήσεις. Χθὲς - σήμερον» (σ. 417-443). Σ' αὐτὲς θέγονται σπουδαῖα δομικὰ θέματα τῆς Σχολῆς, ἀφορμὲς γιὰ μιὰ ἀξιολογὴ ἐπέκταση τῆς συλλογιστικῆς τοῦ συγγραφέα στὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν τῆς παιδείας, ὡς καὶ σὲ ἐθνικὰ καὶ πολιτιστικὰ θέματα. Βασικὲς θέσεις τοῦ κ. Παναγόπουλου εἶναι, ὅτι «ὁ Ἑλληνισμὸς σώζεται μέσῳ τοῦ ἀένανου, ἐν Πνεύματι ἐγκαινισμοῦ του ἐντὸς τοῦ λαϊκοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τῆς Ἐκκλησίας». Καὶ ἡ ρωμαλέα κορύφωση: Ἡ ἑλληνικότητα δὲν πρέπει νὰ περικλεισθεῖ «σὲ ἓνα νεοπαγιαστικὸ διονυσιασμὸ τῆς φυλῆς καὶ τοῦ αἵματος» (σ. 440/1), ἀλλὰ νὰ ἀναπτυχθεῖ στὴν «οἰκουμενικότητα», τῆς ρωμαϊκῆς - ἑλληνορθόδοξης παράδοσης, γιὰ νὰ μείνουμε στὸ πνεῦμα καὶ τοῦ ἀγαπητοῦ Συγγραφέα.

Σ' ἀντίθεση μὲ μοντερνίζουσες (μετανεωτερικὲς καὶ μεταπατερικὲς) τάσεις τῆς σύγχρονης Θεολογίας μας, ὁ κ. Παναγόπουλος μένει πατερικὸς στὸ φρόνημά του

καὶ γι' αὐτὸ πατερικὰ ἐλεύθερος στὴν ἐπισημονική του σκέψη καὶ τὸν ἐρευνητικὸ του μόχθο, βασίζοντας τὰ συμπεράσματά του ὄχι σὲ μετέωρους ἐπιστημοφανεῖς στοχασμούς, ἀλλὰ στὴ συγκριτικὴ θεώρηση τῶν πηγῶν του. Εἶναι ἱστορικὸς ὄχι τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς ἰδεολογικῆς αὐθαιρεσίας, ἀλλὰ τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἔρευνας. Αὐτὰ, καὶ κυρίως ὁ πάντα ἐπικαιρὸς σεβασμὸς του πρὸς τὸν «προφήτη τῆς Ρωμαιοσύνης», ἀείμνηστο π. Ἰωάννη Ρωμανίδα, μᾶς φέρνει πρὸ κοντά», ὅπως ἐπεσήμανε καὶ ὁ Ἅγιος Ναυπάκτου. Χωρὶς τὴν ρωμανίδα δυναμικὴ «ἐπιστροφή» στὸ πνεῦμα τῶν ἁγίων Πατέρων εἶναι ἀδύνατη, κατὰ τὴν ταπεινὴ μου κρίση, ἡ ἀσφαλὴς διερεύνηση τῶν ἱστορικῶν πηγῶν τοῦ Γένους μας. Ὅπως ἀκόμη, χωρὶς καλὴ γνώση τῆς ἐκκλησιαστικοπατερικῆς μας παράδοσης δὲν μποροῦμε νὰ ἔχουμε τὴν ἀπαιτούμενη εὐρύτητα ὀπτικῆς στὴν ἱστορικὴ μας ἔρευνα, κατὰ πού εἶναι τὸ μέγα ἔλλειμμα τῶν ἀπορριπτόντων Α Ριγιοῦ τὴν ἐκκλησιαστικοπατερικὴ γραμματεία. Ὁμολογῶ, ὅτι ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Συναδέλφου κ. Γ. Παναγόπουλου πολλὰ καὶ καλὰ διδάσκομαι, θεωρῶ δὲ βέβαια τὴν κατὰ Θεὸν ἐξέλιξί του σὲ ἐπισημονικὴ κορυφὴ τοῦ χώρου μας.

π. Γεώργιος Δ. Μεταλληνός

ΣΩΤΗΡΗ ΓΟΥΝΕΛΑ, *Πρόταση Λόγου καὶ Πολιτισμοῦ. Σπουδὴ, κριτικὲς ἐπισημάνσεις καὶ ἀναγνώσεις σουτς: Σπύρο Κυριαζόπουλο, Κώστα Παπαϊωάννου, Κορνήλιο Καστοριάδη, Κώστα Ἀξελό, Ζήσιμο Λορεντζάτο, Χρήστο Γιανναρά, Στέλιο Ράμφο*, ἐκδ. Ἀριμὸς, Ἀθήνα 2013, σελ. 422.

Στὸ τελευταῖο βιβλίον τοῦ ὁ ποιητῆς Σωτήρης Γουνελάς διαλέγεται μὲ ἔργα ἑπτὰ

κορυφαίων Νεοελλήνων στοχαστών. Ὁ εἰλικρινῆς καὶ κριτικὸς διάλογος μὲ ἀγωνία, πού δὲν γίνεται ὁμως πολεμική, σπανίζει στὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ μᾶς κάνει νὰ εὐχηθοῦμε νὰ μιμηθοῦν κι ἄλλοι στοχαστὲς τὸ παράδειγμα τοῦ Σ.Γ. στὸ νὰ διαλέγονται μὲ τοὺς ὁμοτέχνους τους. Στὸ παρὸν βιβλίο, ὁ ἀναγνώστης καταλαβαίνει πὺ περὶ τοῦ πρόκειται νὰ κινηθεῖ ὁ συγγραφέας του ἤδη ἀπὸ τὸ πρῶτο μελέτημα γιὰ τὴ σκέψη τοῦ Σπύρου Κυριαζόπουλου περὶ τεχνολογίας (σ. 13-50). Ὁ Σ.Γ. συμφωνεῖ μὲ τὴν γενεαλογία τῆς τεχνολογίας ἀπὸ τὸν Κυριαζόπουλο καὶ ἄλλους στοχαστὲς σὲ ἐξελίξεις τοῦ δυτικοῦ Μεσαίωνα καὶ τῆς πρώιμης νεωτερικότητας, ὅπως εἶναι λ.χ. ἡ λατινικὴ *ratio* πὺ διανοητικοποιεῖ τὸν ἑλληνικὸ λόγὸ ἢ ὁ νομιναλισμὸς πὺ ἀφαιρετικοποιεῖ τὸν Ἀριστοτελισμὸ μὲ τὸ νὰ ἐκδέχεται τίς καθολικὲς ἰδέες ὡς ἀπλά ὀνόματα, ἀπογυμνώνοντας ἔτσι τὴ φύση ἀπὸ ἐγγενεῖς σκοπιμότητες καὶ ἀξίες καὶ ἀνοίγοντας τὸν δρόμὸ γιὰ τὴν σύλληψή τῆς ὡς μηχανῆς. Τὸ τελευταῖο ὁδήγησε στὴ μηχανοκρατία καὶ τὴ συναφὴ ποσοτικοποίηση τοῦ σύμπαντος εἰς βάρος τῶν ποιοτικῶν καὶ ἀξιακῶν ἐνοήσεων του, στὴν παντοδυναμία τῆς μαθηματικῆς ἀφαίρεσης, καὶ ἐντέλει στὴν καταδυναστεύση ἀπὸ μία ἀποπροσωποποιημένη τεχνολογία. Πρόδρομος τῆς τελευταίας θεωρεῖται τὸ πνεῦμα τῶν ἀλχημιστῶν τοῦ Μεσαίωνα (σ. 24-31), πὺ συχνὰ ἦταν οἱ ἴδιοι καὶ θεολόγοι καὶ ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν λατινικὴ κατανόηση τῆς μετουσιώσεως, πὺ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχὴ ὀρθόδοξὴ θεολογία τῆς μεταμόρφωσης.

Σὲ ὅλο τὸ ὑπόλοιπο βιβλίο, ὁ συγγραφέας θὰ ἀσκήσει κριτικὴ ὄχι σὲ κάποιες ἐπιμέρους πτυχὲς ἢ ὑπερβολὲς τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ πὺ χρήζουν διορθωτικῶν βελ-

τιώσεων, ἀλλὰ στὸ ἴδιο τὸ πνεῦμα τῆς τεχνολογίας, καὶ ὅλα ὅσα αὐτὸ προϋποθέτει. Λ.χ. τὴν ἐκδοχὴ τῆς φύσης ὄχι ὡς τελεολογικῆς ἀξίας (πρὸβλ. τὸ «κατὰ φύσιν» τῶν Πατέρων), ἀλλὰ ὡς ἀντικειμένου τὸ ὁποῖο γνωρίζω τόσο μόνο ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ τὸ ἐκμεταλλευτῶ, μέσῳ ἑνὸς «πειράματος» - «πειράματος» - «πειρασμοῦ» (σ. 40), πὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι δὲν μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ἀληθινὴ φύση, ἀλλὰ τὴν «πειραγμένη» φύση, μία φύση, δηλαδή, ὅπως μπορούμε νὰ τὴν ἐκλάβουμε ἐμεῖς ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἐπίθεσης σὲ ἕναν ἀντίπαλο. Τὸ πρόβλημα δηλαδή δὲν εἶναι μόνο οἱ συγκεκριμένες τεχνολογικὲς ἐφευρέσεις, ἀλλὰ τὸ συνολικὸ πνεῦμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο προήλθαν. Λ.χ. καὶ οἱ Κινέζοι ἤξεραν τὴν τυπογραφία, τὴν πυρίτιδα καὶ τὴν πυξίδα, ἀλλὰ τὰ χρησιμοποιοῦσαν στὸ πλαίσιο μίας θεώρησης, ὅπου ἡ φύση ἦταν φορέας τοῦ ὑπερβατικοῦ (σ. 38). Ἄν καὶ ἡ κριτικὴ του ἀφορᾷ στὸ σύνολο δυτικὸ πνεῦμα, ὁ Σ.Γ. ἐπιχειρεῖ ταυτόχρονα νὰ δεῖ τὰ προβλήματα συντονιζόμενος μὲ φωνῆς ἐκ τῶν ἑνδὸν τῆς Δύσης, πὺ κραύγασαν προφητικὰ τὰ ἀδιέξοδά του, καὶ δὴ μὲ τοὺς ποιητὲς, ὅπως τοὺς Poe, Baudelaire, Rimbaud, Artaud, Lautreamont, Shelley, Yates, Eliot, Pound, Rilke. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια, θὰ λέγαμε ὅτι ὁ Σ.Γ. προβαίνει σὲ μία προφητικὴ ποιητικὴ θεολογία, μὲ μία ὑπόρρητη νοσταλγικὴ διάθεση γιὰ μία προνεωτερικὴ ἐποχὴ. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ θεολογοποιητικὴ σκέψη τοῦ Σ.Γ. παρουσιάζει κάποιες ὁμοιότητες μὲ σύγχρονα ρεύματα, ὅπως ἡ μετανεωτερικὴ ἀγγλόφωνη «Radical Orthodoxy», πὺ ἐπίσης ἐμφανίζει κάποια νοσταλγία γιὰ ἐποχὲς πρὶν ἀπὸ τὸ δυτικὸ σύμπλεγμα νομιναλισμοῦ - μηχανοκρατίας - ποσοτικοποίησης - μαθηματικοποίησης - βουλή-

σισαρχίας, που έντοπιζόμενο στον Ύστερο Μεσαίωνα θεωρείται ως τὸ θεμέλιο τῆς τεχνολογικῆς νεωτερικότητας. (Πρβλ. λ.χ. πῶς ὁ Μέγας Φώτιος χάρις στὴν ἁρμονικὴ πρόσληψη πλατωνισμοῦ καὶ ἀριστοτελισμοῦ στὴν Ἀνατολὴ εἶχε κατορθώσει μίαν ἰσορροπημένη σύνθεση νομιναλισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ προτοῦ οἱ ἀκραῖες διχασμένες δυτικὲς ἐκδοχὲς τοὺς ὀδηγήσουν ἐντέλει στὸν δυισμό ἀτομικισμοῦ καὶ κολεκτιβισμοῦ πού κατὰ μίαν ἔννοια δὲν εἶναι παρὰ οἱ δύο ὄψεις τοῦ ἴδιου δυτικοῦ πολιτισμοῦ, βλ. σ. 24). Εἶναι ἐξἄλλου χαρακτηριστικὲς οἱ ἀναφορὲς του στὸν Philip Sherrard, ἐνῶ ἀπὸ τὴ σκέψη τῆς γενιᾶς τοῦ '30 καὶ τῆς θεολογίας τοῦ '60, θὰ κρατήσει κυρίως τὸν στοχασμὸ γιὰ ἕναν «ἄριστον» ποιητικοθεολογικὸ «βίον», ὄχι ὅμως καὶ τὸ ἐγχεῖσμα ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τους νὰ βρεθοῦν στὴν πρωτοπορία τοῦ ἴδιου τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ προσλαμβάνοντας (κριτικά) τοὺς προβληματισμοὺς τῶν ἰδίων τῶν δυτικῶν κινήματων, ὅπως λ.χ. τοῦ ὑπαρξισμοῦ (πού κατὰ πολλοὺς ἀποτελεῖ τὴν ἔσχατη ἀπόληξη τοῦ νομιναλισμοῦ) ἢ καλλιτεχνικῶν ρευμάτων. Ὁ Σ.Γ. δὲν φαίνεται νὰ διακατέχεται ἀπὸ μίαν ἀγωνία νὰ οἰκειώνεται τὴν ἐκάστοτε «τελευταία λέξη» τῆς δυτικῆς διανόησης, πλὴν διαλέγεται ἀπ' ἐνὸς μὲ φωνῆς νοσταλγικῶν ἢ προφητικῶν ποιητῶν, καὶ ἀπ' ἑτέρου μὲ κάποιους καλλιτέχνες πού ξαναπροσπάθησαν κάτι πού εἶχε ἐνδεχομένως ἤδη πετύχει ὁ ρωμαιοβυζαντινὸς πολιτισμὸς (πολὴν ἐνδιαφέρουσα ἡ ἀναφορά του πῶς ὁ Van Gogh καὶ ὁ Matisse ἐπεχείρησαν νὰ ξαναδημιουργήσουν τὸν χῶρο μέσα ἀπὸ τὸ χρῶμα, κάτι πού εἶχαν ἤδη κατορθώσει οἱ Βυζαντινοὶ καλλιτέχνες καὶ δὴ οἱ ψηφιδογράφοι, βλ. σ. 72 στὴν ἀνάλυση γιὰ τὸν Κώστα Παπαϊωάννου).

Κατὰ συνέπεια, τὸ βιβλίον χωρίζεται σὲ κείμενα ἔντονης συμφωνίας μὲ τοὺς Κυριαζόπουλο, Παπαϊωάννου, Λορεντζάτο καὶ Γιανναρᾶ καὶ ἔντονης διαφωνίας μὲ τοὺς Καστοριάδη, Ἀξελὸ καὶ Ράμφο, πού ἐλάχιστα μετριάζονται ἀπὸ ἐπιμέρους ἐνστάσεις στοὺς πρώτους καὶ συμφωνίες μὲ τοὺς δεύτερους. Στὸν Κώστα Παπαϊωάννου λ.χ. βρίσκει αὐτὸν πού τόλμησε νὰ ἀσκήσει κριτικὴ στὸν μαρξισμό, ἀλλὰ καὶ στὴν ἴδια τὴν Ἀναγέννηση, προχωρώντας μάλιστα καὶ σὲ μίαν ὀλοκληρωμένη θεωρία τέχνης (σ. 118). Στὸν Λορεντζάτο τιμᾶ αὐτὸν πού, ἀπαντώντας στὸν Καστοριάδη, διείδε ὅτι ὑπῆρξε ἐποχὴ ὅπου οἱ φιλόσοφοι ζητοῦσαν νὰ ἀλλάξουν τὸν κόσμον ἀντὶ νὰ τὸν ἐρμηνεύσουν, κι αὐτὴ ἦταν ἡ ἑλληνικὴ περίοδος, μόνο πού ζητοῦσαν νὰ ἀλλάξουν τὸν κόσμον ἀλλάζοντας πρῶτα τὸν ἑαυτὸ τους μὲ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ «ἀρίστου βίου» (κάτι πού στὴν ἐποχὴ μας ξαναπέτυχε ὁ Μαχάτμα Γκάντι, βλ. σ. 203-209). Στὸν Γιανναρᾶ ἐξαίρει τὸν μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ θεολογίας στοχαστὴ τοῦ κοινοῦ Λόγου, τὸν ὁποῖον ὅλοι ὁμολογοῦμε καὶ ἕκαστος συν-ὁμολογεῖ, στοὺς ἀντίποδες τοῦ καρτεσιανοῦ ἀτομικοῦ cogito. Ἡ σκέψη τοῦ Χρήστου Γιανναρᾶ ἐκπληρώνει πολλὰ ἀπὸ τὰ αἰτήματα πού θέτει τὸ βιβλίον τοῦ Σ.Γ., καθὼς συνομιλεῖ κυρίως μὲ τοὺς δυτικούς πού ἐκφράζουν τὰ ἀδιέξοδα τοῦ πολιτισμοῦ τους, στὰ ὁποῖα καὶ ἀπαντᾷ ἀπὸ τὴν ὀπτικὴ τοῦ τρόπου-λόγου μίας παραδοσιακῆς κοινότητας (ἢ ἀπὸ τὸ τραγικὸ σημεῖο τῆς ἀπώλειάς της). Προσωπικὰ θὰ ἐπιθυμοῦσαμε νὰ βλέπαμε στὸ βιβλίον τοῦ Σ.Γ. μίαν μεγαλύτερη ἐμπλοκὴ μὲ τὸν διάλογο πού ἀνοίξε ὁ Χρῆστος Γιανναρᾶς μὲ ἐπικριτὲς του στίς «Ἐξὶ Φιλοσοφικὲς Ζωγραφιές» (2011), τὸ ὁποῖο θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσει τὴν ἀφορμὴ γιὰ

έναν ευρύτερο διάλογο για τὸ τί σημαίνει τὸ πρόσωπο. Ὁ Σ.Γ. ἐμπλέκεται πάντως στὴ συζήτηση γιὰ τὴ λεγόμενη «ἐπιστροφή τῆς Ἡθικῆς», παρατηρώντας ὅτι ἡ πρόταση τοῦ Γιανναρά «δὲν καταργεῖ τὴν Ἡθική, ὅπως ὑποστηρίχθηκε, ἀλλὰ ἀντιδιαστέλλει τὴν Ἡθική τῆς Ἐκκλησίας στὴ φιλοσοφική - κοινωνική - θρησκευτική Ἡθική» (σ. 228). Ἡ «ἐκκλησιαστική ἠθική» (ἀν ὃ ὅρος δὲν θεωρεῖται ὡς *contradictio in adjecto*) εἶναι περισσότερο μία συμμόρφωση ἢ ὁμολογία μὲ ἕνα ἥθος ἄσκησης, ὅπου ὁ ἀσκούμενος προσπαθεῖ νὰ ἀναλαμβάνει πάνω του τὴν κοινότητα τῆς ἀνθρώπινης ἀμαρτίας, δηλαδή καὶ τὶς ἀμαρτίες τῶν ἀδελφῶν του.

Στὸ τελευταῖο κείμενο γιὰ τὸν Στέλιο Ράμφο θὰ βροῦμε τὴ μεγαλύτερη προσωπική ἐμπλοκή τοῦ συγγραφέα, καὶ γιὰ αὐτὸ μαζί μὲ τὸ πρῶτο γιὰ τὸν Κυριαζόπουλο θεωροῦμε ὅτι δίνουν περισσότερο τὸ στίγμα του. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ πολιτισμική κριτική τοῦ Ράμφου στὴν Ὀρθοδοξία ἔχει ὀδηγήσει πολλοὺς στοχαστὲς νὰ (ἀνα)διατυπώσουν τὴ σκέψη τους σὲ σχέση μὲ αὐτὴν τὴν κριτική. Οἱ τρόποι μπορεῖ νὰ ποικίλλουν ἀπὸ ἀπόλυτη συνταύτιση μέχρι ἀπόλυτη ἀπόρριψη, μεταξὺ τῶν ὁποίων θὰ τοποθετούσαμε τὶς πολὺ ἐνδιαφέρουσες προσπάθειες ἀφ' ἑνὸς τοῦ π. Νικολάου Λουδοβίκου νὰ ἀναδιατυπωθεῖ ὁλόκληρη ἡ θεολογία τοῦ '60 ἔτσι ὥστε νὰ ἀπαντᾷ στὴν κριτική τοῦ Ράμφου, ἢ καὶ νὰ ἐμπεριέχει ὀρισμένα ἀπὸ τὰ αἰτήματά της, χωρὶς ὅμως νὰ ἀλλοτριωθεῖ σὲ δυτικοῦ τύπου ἱστορικισμό, καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ Ἡλία Παπαγιαννόπουλου νὰ λάβει χώρα ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἐκ τῶν ἑνδον τῶν ἀδιεξόδων καὶ τῆς ἐπίκαιρης τραγωδίας τῆς Δύσης καὶ ὄχι ἐκ τῶν ἑνδον τῆς ἰσχύος της (ἢ μίας φαντασιακῆς ἰσχύος τῆς ἀνατολικῆς παρά-

δοσης). Ὁ Σ.Γ. μᾶλλον ἀνήκει σὲ αὐτοὺς ποὺ δὲν θεωροῦν καιρὶο νὰ προσλάβουν τὰ αἰτήματα τῆς κριτικῆς τοῦ Ράμφου. Λ.χ. ἐντροφᾶ σὲ μία κριτική τοῦ Nietzsche, χωρὶς νὰ θεωρεῖ ποιά θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἡ ἐπικαιρότητά του στὸ ἑλληνικὸ σήμερα. Καὶ ναὶ μὲν ἐπιχειρεῖ, ἀπαντώντας σὲ ἕνα ράμφειο αἶτημα, μία θεολογία τῆς «δημιουργικότητας» βασιζόμενος στὸν π. Γεώργιο Φλορόφσκι (σ. 343). Ὡστόσο στὰ πλέον ἐνδιαφέροντα σημεῖα τοῦ κειμένου, ὅταν θίγεται ἡ πρόσφατη κρίση, στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης, ὅπως οἱ στενὲς οἰκογενειακὲς σχέσεις, μᾶλλον πανηγυρίζονται, καὶ ἡ λύση ἐντοπίζεται κυρίως ἐντὸς τους, καθὼς λ.χ. στὴν τοποθέτηση ὁρίων ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κοινότητα ἢ στὴν παραδοσιακὴ λιτότητα τοῦ ἑλληνικοῦ μέτρου, ἐνῶ ὡς αἰτίες τῶν δεινῶν θεωροῦνται περισσότερο ἡ δυτικὴ ἀφρημένη οἰκονομοκρατία καὶ ἡ ἔξωθεν διαφθορὰ τοῦ παραδοσιακοῦ ἀνθρώπου. Ἐν κατακλείδι, τὸ βιβλίο ἐνδεχομένως δὲν θὰ ἀνταποκριθεῖ σὲ ὅσους ἐπιζητοῦν μία νέα θεολογικὴ σύνθεση ποὺ νὰ ἱκανοποιεῖ καὶ τὰ αἰτήματα τῆς κριτικῆς τοῦ Ράμφου ἢ γενικότερα τὶς νέες προκλήσεις τῶν σύγχρονων καιρῶν τῆς ὀψιμης μετανεωτερικότητας, θὰ γοητεύσει, ὅμως, ὅσους περιμένουν ἀπὸ ἕναν θεολόγο τὴ συνάρμοση τοῦ θεολογικοῦ τρόπου τοῦ βίου μὲ τὸ ποιητικὸ ὄνειρο.

Διονύσιος Σκλήρης

JOHN CHRYSAVGIS, *The Ecumenical Patriarchate Today. Sacred Orthodox Sites of ISTANBUL*, Istanbul: 2014, pp. 128. Icons, Pictures, Maps, Sketches.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΑΥΓΗ, *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον Σήμερον. Ἱεροὶ Ὁρθόδοξοὶ Τόποι τῆς Κωνσταντινουπόλεως: Τὸ Τάγμα τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου. Ἐρχοντες*

τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, 2014, σελίδες 128, Εἰκόνες, Φωτογραφία, Χάρται, Σχέδια κ.λπ.

Νομίζω ὅτι ἡ ἐργασία αὐτὴ εἶναι δυνατὸν ὅπως ἐκληφθῆ ὡς ἡ β' ἐκδ. τῆς ὑπὸ τὸν τίτλον: *Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Ἐνας σύντομος ὁδηγός*, Πόλις 2004, σελίδες 70, κ.λπ., ἀγγλ., τῆς ὁποίας ἐργασίας τὴν παρουσίαν ἔκαμεν ὁ γράφων εἰς τὴν: Ὁρθοδοξίαν, περ. Β', 11 (2004) 965-986.

Ἡ ἥδη δημοσιευθεῖσα αὕτη βιβλιοκρισία ἀποτελεῖ τὴν βάσιν ἐκινήσεως διὰ τὸ παρὸν δημοσίευμα.

Ἡ Β' ἐκδ., πού ἐνεφανίσθη μετὰ μίαν 10ετίαν (2004-2014), βασιζέται κατὰ πολὺ εἰς τὴν Α', καὶ φέρει τὴν μορφήν ἐνὸς ὁδηγοῦ. Ἀφ' ἑτέρου, ἔχει διαφορὰν εἰς τὴν ἀρίθμησιν τῶν σελίδων (Α' 70/Β' 128), τὸ σχεδιάγραμμα, τὸ φωτογραφικὸν ὕλικὸν καὶ εὐρύτερον τὰ περιεχόμενα.

Ἡ Β' πάλιν περιλαμβάνει καὶ ἐμφανίζει ἐν πολλοῖς τεμάχια κατ' ἐκλογὴν ἀπὸ τὴν ὕλην τῆς πρώτης, ἀνακατάταξιν τούτων, προχωρεῖ δὲ καὶ εἰς τὴν ἀπάλειψιν τοιούτων ἀπὸ τὴν πρώτην.

Τὸ φωτογραφικὸν ὕλικὸν ἐντάσσεται μέσα εἰς τὰς ἀναλόγους σελίδας τοῦ βιβλίου.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Ἰω. Χρυσανγῆς εἶναι Ἀρχιδιάκονος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, καθητητῆς πανεπιστημίου, συγγραφεὺς σημαντικοῦ ἀριθμοῦ βιβλίων κ.ἄ. ἐκδόσεων εἰς τὴν ἐκκλ. ἱστορίαν, τὴν βιογραφίαν, τὴν πατρολογία, τὴν λειτουργικὴν καὶ πνευματικὴν ζωὴν, τὰς καλὰς τέχνας, τὴν προστασίαν τοῦ περιβάλλοντος.

Θεωρεῖται ἓνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους εἰς τὴν ζωὴν ὀρθοδόξους θεολόγους, γόνος, ἱερατικῆς οἰκογενείας, κατὰγεται δὲ ἀπὸ τὴν Αὐστραλίαν καὶ διατελεῖ «σύμβουλος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου διὰ τὰ

θέματα τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος».

Τὸν εὐχαριστῶ, διότι ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὠρισμένας σκέψεις μου ἀπὸ τὸν γραπτὸν διάλογόν μας ἐπὶ τῆς Α' ἐκδόσεως τοῦ ὁδηγοῦ του καὶ διὰ τὴν χρῆσιν τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ βιβλίου ἐργασιῶν μου (σελ. 13, 123, 125-126).

Περιεχόμενα

ΚΠ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ, Πρόλογος, σ. 5

Εἰς δύο παραγράφους, ὁ Πατριάρχης δίδει τὸ σίγμα τοῦ βιβλίου καὶ «ἐνθαρρύνει θερμῶς τοὺς ἀναγνώστας ὅπως ἐπισκεφθοῦν τοὺς ἱστορικοὺς καὶ ἱεροὺς ἐκείνους –τῆς Πόλεως– τόπους».

Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, σελ. 7-17.

Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Φανάριον, σελ. 18-53.

Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, σελ. 55-56.

Ἀξιόλογοι Ἑλληνικοὶ Ὁρθόδοξοι Χῶροι εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴν Ἀκτὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, σελ. 57-82.

Ἡ Ἀρχαία Χαλκηδὼν καὶ τὰ Μνημεῖα τῆς, σελ. 83-89.

Τὰ Πριγκηπόννησα, σελ. 90-112.

Ὁρθόδοξος Πνευματικότης εἰς τὸν Χῶρον.

Εἰκόνες καὶ τὸ τελετουργικόν, σελ. 114-119.

Ἄλλοι Σημαντικοὶ Ὁρθόδοξοι Τόποι, σελ. 120-121.

Αἱ Οἰκουμενικαὶ Σύνοδοι, σελ. 122.

Ἐκκλησία ὑπὸ τὴν Ἄμεσον Δικαιοδοσίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, σελ. 123-124.

Βιβλιογραφία, σελ. 125-126 (κατ' ἐπιλογὴν).

Εὐχαριστίαι, σελ. 127.

Ὁρισμένοι Σκέψεις. Κατὰ τὴν Σειρὰν τῶν σελίδων.

«Ὁ πρῶτος Ἐπίσκοπος τοῦ Βυζαντίου ὑπῆρξεν ὁ Στάχυς (38-54 μ.Χ., ἕνας μαθητής τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου», σελ. 13.

Ὁρθῶς διαστέλλεται τὸ ἐπισκοπικὸν ἀπὸ τὸ ἀποστολικὸν ἀξίωμα (Στάχυς Ἀνδρέας).

Τὸ πατριαρχικὸν ὕφος εἰς τὴν ψαλμωδίαν τοῦ Πατριαρχικοῦ Ναοῦ εἶναι μοναδικὸν καὶ ἀξιόλογον. «Ἀποδίδει μίαν αἰσθησιν δοξολογικοῦ θριάμβου καὶ ἰκετηρίου ἀπλότητος». Ἀπὸ τὴν Ρώμην εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (σελ. 32).

«Ἡ ἐπιστροφή τῶν ἱερῶν λειψάνων συνιστᾷ μίαν ἀπτήν ἐκδήλωσιν ἀποδοχῆς τῶν πλανῶν τοῦ παρελθόντος καὶ ἕνα σημαντικὸν βῆμα εἰς τὴν πορείαν τῆς συμφιλίωσης (ἀποκαταλλαγῆς), σελ. 39-40.

«Οἱ ρόλοι, πὺν διαδραματίζει ὁ νῦν Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης ὡς ὁ πρῶτος πνευματικὸς ἡγέτης τοῦ Ὁρθοδόξου Χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ὡς μία διεθνῆς προσωπικότητος συνεχῶς ἀποκοτῶν (οἱ ρόλοι) μίαν μεγαλυτέραν ἰσχὺν εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν», σελ. 55-56.

«Ἡ μονὴ Βαλουκλῆ προσφέρεται ὡς ἕνας τόπος γαλήνης καὶ ἡρεμίας», σελ. 64.

Ἡ εἰς τὴν σελ. 101 ἐμφανιζομένη εἰκὼν δὲν εἶναι τοῦ τελευταίου σχολάρχου τῆς Χάλκης Σταυρουπόλεως Μαξίμου Ρεπανέλλη (1955-1991), ἀλλὰ τοῦ Νεοκαισαρείας Χρυσοστόμου Κορωναίου (1942-1950).

«Εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν φαίνεται ὅτι ὁ Ἅγιος Γεώργιος –καὶ ἡ ἐπ’ ὀνόματί του τιμωμένη ἱερὰ μονὴ τοῦ Κουδουνά, Πρίγκηπος– προσελκύει πιστοὺς ἀνήκοντας εἰς διαφόρους θρησκείας, δι’ ἕνα προσκύνημα εἰρήνης καὶ προσευχῆς».

«Συνιστᾷ δὲ ἕνα παράδειγμα συναντήσεως πολιτειῶν καὶ θρησκευμάτων», σελ. 107-109. Ὁ Συγγραφεὺς προεξαγγέλλει τὴν μετάφρασιν τοῦ πονήματός του εἰς τὴν γαλλικὴν, τὴν ἑλληνικὴν (Κωνσταντῖνος Δεληκωσταντῆς) καὶ τὴν ρωσικὴν γλῶσσαν, σελ. 127.

Σημ. Ἡ ἀπόδοσις εἰς τὰ ἑλληνικὰ γίνεται ἀπὸ τὸν γράφοντα.

Ὁφείλονται εὐχαριστίαι καὶ συγχαρητήρια εἰς αὐτὸν διὰ τὸ περικτικὸν τοῦ ὕφους καὶ τὸ εὐχάριστον τοῦτο ἀνάγνωσμα.

Κυριακή, 14 Σεπτ. 2014

Ἡ ὕψωσις τοῦ Τ. Σταυροῦ.

Ι. Ν. τοῦ Ἁγ. Γεωργίου Φανάριον, Πόλις Βασίλειος Θ. Σταυρίδης